

โครงการการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งเรียนรู้เพื่อการ
ท่องเที่ยวทางศิลปวัฒนธรรมในกรุงเทพฯ

เส้นทางที่ 1

ต้นแบบงานช่างหลวง

วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระบรมมหาราชวัง และ
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

วันที่ 20 มิถุนายน 2566

สารบัญ

วัดพระศรีรัตนศาสดาราม.....	1
พระอุโบสถ.....	3
ปราสาทพระเทพบิดร.....	14
พระมณฑป.....	15
พระศรีรัตนเจดีย์.....	18
หอพระมณฑปเศียรธรรม.....	19
พระเจดีย์ทอง 2 องค์.....	22
พระอักษฎามหาเจดีย์.....	23
บุษบกประดิษฐานพระบรมราชสัญลักษณ์.....	23
ปราสาทนครวัดจำลอง.....	25
พระบรมมหาราชวัง.....	27
หมู่พระมหามณฑปเศียร.....	29
พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท.....	34
พระนั่งจักรีมหาปราสาท.....	36
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.....	39
พระอุโบสถ.....	42
พระพุทธรูปสำคัญในวิหารทิศและพระระเบียงคด.....	50
พระวิหารพระพุทธไสยาสน์.....	56
เจดีย์สี่รัชกาล (เจดีย์ประจำรัชกาลที่ 1-4).....	65

พระมณฑปหอไตร.....	71
หอไตรกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส ประจำภูอิบตีสงฆ์ คณะเหนือ น.16.....	76
บรรณานุกรม.....	82

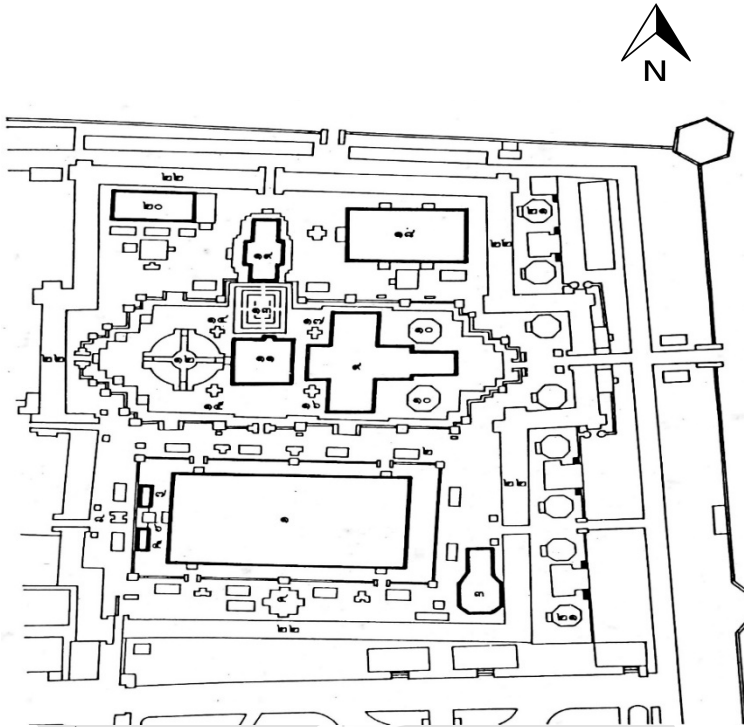
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม หรือ “วัดพระแก้ว” เมื่อ พ.ศ. 2326 ตามโบราณราชประเพณีสำหรับ พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ทรงประกอบพระราชพิธี ในราชสำนักซึ่งเป็นราชประเพณีที่สืบทอดมาจากสมัยอยุธยา เช่นเดียวกับวัดพระศรีสรรเพชญ์ในพระราชวังกรุงศรีอยุธยา

วัดพระศรีรัตนศาสดารามตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก เฉียงเหนือของพระบรมมหาราชวัง เมื่อแรกสร้างประกอบด้วย พระอุโบสถ พระเจดีย์ วิหาร ศาลาราย หอพระไตรปิฎก¹ และโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐานในพระอุโบสถ

วัดพระศรีรัตนศาสดารามได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ในรัชกาลที่ 3 และอีกหลายรัชกาลต่อมา โดยเฉพาะเมื่อกรุงรัตนโกสินทร์มีอายุครบทุก 50 ปี

¹ พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่มที่ 2 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2535), 241.

แผนผังที่ 1 ผังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ที่มา : สำนักพระราชวัง

1. พระอุโบสถ	9. ปราสาทพระเทพบิดร	16. พระราชานุสาวรีย์ รัชกาลที่ 5
2. ศาลาราย 12 หลัง	10. เจดีย์ทอง 2 องค์	17. พระราชานุสาวรีย์ รัชกาลที่ 6, 7, 8, 9
3. หอพระคันธารราษฎร์	11. พระมณฑป	18. หอพระมณเฑียรธรรม
4. หอระฆัง	12. พระศรีรัตนเจดีย์	19. วิหารยอด
5. หอพระราชพงศานุสร	13. รูปจำลองปราสาทนครวัด	20. หอพระนาก
6. พระไพศธาดูพิมาน	14. พระราชานุสาวรีย์ รัชกาลที่ 1, 2, 3	21. พระปรางค์ 8 องค์
7. หอพระราชกรมานุสร	15. พระราชานุสาวรีย์ รัชกาลที่ 4	22. พระระเบียง
8. รูปฤๅษีชีวกโกมารภักจ		

พระอุโบสถ

พระอุโบสถ (ภาพที่ 1) เป็นงานศิลปกรรมอย่างไทย ประเพณีที่สืบทอดมาจากกรุงศรีอยุธยา ได้แก่ อาคารก่ออิฐฉาบปูน ที่มีหลังคาซ้อนชั้น ตั้งอยู่บนฐานยกสูง มีเฉลียงล้อมรอบ มีเสาพาไล แบบย่อมุมไม้สิบสอง ที่บัวหัวเสาเป็นบัวแวง มีคันทวยรับน้ำหนัก ที่กรอบหน้าบันประดับเครื่องลายอง ได้แก่ ช่อฟ้า ใบระกา นาคสะดุ้ง และหางหงส์ หน้าบันเป็นเครื่องไม้แกะสลักลงรักปิดทอง พื้นประดับกระจก กลางหน้าบันประดับประติมากรรมรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ ล้อมรอบด้วยลายกระหนกก้านชดออกปลายรูปเทพนม อันเป็นแบบแผนของงานประดับหน้าบันในสมัยอยุธยาตอนปลาย

ภาพที่ 1 พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ส่วนฐานพระอุโบสถประดับด้วยแถวครุฑขุดนาคเรียงล้อมรอบฐาน การประดับแถวครุฑแบบนี้ได้พบหลักฐานในสมัยอยุธยาซึ่งได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร เช่น พระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์ในพระราชวังกรุงศรีอยุธยา เป็นสัญลักษณ์ของปราสาท

แสดงถึงฐานันดรสูงหรือสวรรค์ อันเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์และประดิษฐานรูปเคารพที่สำคัญ นอกจากนี้ ยังมี การตั้งประติมากรรมสิ่งสำริดบนลานประทักษิณล้อมรอบ ลักษณะของสิ่งที่เป็นแบบเขมร คติการประดับสิ่งหรือช้างล้อม มีแนวคิดเรื่องศูนย์กลางจักรวาล คือการแสดงสัญลักษณ์ของสวรรค์ และอาจใช้ในความหมายทางพุทธศาสนาว่าสิ่งหรือช้างเป็นสัตว์ที่ ค้ำจุนจักรวาลหรือค้ำจุนพระศาสนา รอบพระอุโบสถทั้ง 8 ทิศ มีซุ้ม สี่มาเป็นทรงปราสาทห้ายอด ซึ่งถือว่างดงามมากที่สุดในศิลปกรรม ไทย

ซุ้มประตูและหน้าต่างพระอุโบสถเป็นซุ้มทรงปราสาทหยอด² มีประตูทางเข้า 3 ประตู ทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ประตูกลางมี ขนาดใหญ่สำหรับเป็นทางเสด็จพระราชดำเนิน การสร้างซุ้มประตู และหน้าต่างที่เป็นทรงปราสาทหยอดแสดงถึงสัญลักษณ์ของเรือน ฐานันดรสูง ต่างจากปราสาทโดยทั่วไปที่จะทำเป็นหลังคาลาดลด ซ้อน³

² ดูใน สันติ เล็กสุขุม, งานช่าง คำช่างโบราณ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2553), 86-87.

³ สันติ เล็กสุขุม, ข้อมูลกับมุมมอง : ศิลปะรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2548), 53.

กระจกเกี่ยวกับเสานางรายบริเวณระเบียงหลัง-
พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการบูรณปฏิสังขรณ์ทั่วทั้งพระอาราม ตั้งแต่ พ.ศ. 2374 แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2391 มีการประดับกระจกฝาผนังด้านนอกของพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งแต่เดิมเป็นลายพุ่มทรงข้าวบิณฑ์รดน้ำพั้นแดง ทรงโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขเป็นลายปั้นปิดทองประดับกระจก⁴ (ภาพที่ 2)

ภาพที่ 2 ผนังพระอุโบสถลวดลายครั้งรัชกาลที่ 3 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ผู้กลายใหม่เป็นลายปูนปั้นประดับกระจกสีเหลือง (ที่มา : ปาฐกถาชุด “สิรินธร” ครั้งที่ 1 เรื่อง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี)

ในรัชกาลที่ 9 มีการบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่เกิดขึ้น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี มีพระราชดำรัส

⁴ คณะอนุกรรมการประชาสัมพันธ์และบันทึกเหตุการณ์ การปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามและพระบรมมหาราชวัง, วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (กรุงเทพฯ : สำนักพระราชวัง, 2525), 14.

เรื่อง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ว่า “.....ส่วนซุ้มนี้เก็บกระจกจากของเก่า...ทำได้เพียงซุ้มเดียว เพื่อให้เป็นซุ้มของวัสดุเดิม เหลือไว้ให้เห็นว่าโครงสร้างเดิมแล้วก็ตามวัสดุเดิมจะมีหน้าตาเป็นอย่างไร.....” (ภาพที่ 3) ดังนั้นกระจกเกريبที่วัดพระแก้ว จึงเป็นต้นแบบที่สำคัญในการศึกษาการประดับกระจกเกريبในสถาปัตยกรรมสมัยรัตนโกสินทร์

๕๑

ภาพที่ 3 กระจกเกريبของเก่าสมัยรัชกาลที่ 3 รวบรวมจากบริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม นำมาประดับซุ้มพระเสมาบริเวณพระอุโบสถ โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงรักษา อนุรักษ์ไว้เพื่อให้เป็นต้นแบบเพื่อการศึกษาในอนาคต เมื่อครั้งสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี พ.ศ. 2525 (ที่มา : ปาฐกถาชุด “สิรินธร” ครั้งที่ 1 เรื่อง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี)

จากการสำรวจพบว่าพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในปัจจุบันมีการบูรณะปฏิสังขรณ์โดยประดับด้วยกระจกแก้ว

สมัยใหม่ ใช้กาวยีพ็อกซีเป็นวัสดุในการยึดติด คงหลงเหลือกระจก
 เกือบในศิลปกรรมงานช่างในสมัยรัชการที่ 3 ที่ได้รับการอนุรักษ์ไว้
 เมื่อคราวบูรณปฏิสังขรณ์วัดในครั้งสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี
 พุทธศักราช 2525 มาประดับไว้ที่เสานางราย บริเวณเฉลียงมุขด้าน
 ทิศตะวันตกทั้ง 4 เสา ซึ่งยังปรากฏอยู่ในปัจจุบัน⁵ ดังนั้น กระจก
 เกือบชุดเก่าจากเสานางรายจึงเป็นต้นแบบในการศึกษาด้านสีและ
 เนื้อของกระจกเกือบที่ประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่ โดยใช้สูตรเคมี
 เช่นเดียวกับกระจกเกือบตัวอย่างที่ประดับลายปูนปั้นที่พระเขนย
 พระพุทธไสยาส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งเป็นรูปแบบ
 ศิลปะรัตนโกสินทร์ตอนต้นเช่นเดียวกัน

จากการเปรียบเทียบ พบว่ากระจกที่ผลิตขึ้นใหม่มีความ
 กลมกลืนทั้งเนื้อและสีของกระจก (ภาพที่ 4) สามารถทำได้โดย
 แบบเนียน จึงสามารถพัฒนาเป็นวัสดุทดแทนกระจกเกือบในการ
 บูรณะและอนุรักษ์งานศิลปกรรมกระจกเกือบในวัดพระศรีรัตน-
 ศาสดารามได้ต่อไปในอนาคต

⁵ กรมศิลปากร, สมุดภาพสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี
 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์กราฟิกอาร์ต, 2525), 10.

ภาพที่ 4 การทดลองประดับกระจกเกรียบที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่เป็นลายเกล็ดเต่าลายโคม
เลียนแบบลายที่เสาบริเวณระเบียงหลังพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ในการผลิตกระจกเกรียบชิ้นใหม่นี้ สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานรางวัลการวิจัยแห่งชาติ รางวัลผลงานประดิษฐ์คิดค้น ประจำปี 2566 (ภาพที่ 5) พระองค์ทรงมีรับสั่งชื่นชมว่าเป็นงานที่ใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ควบคู่กับภูมิปัญญาของคนรุ่นเก่าก่อให้เกิดการอนุรักษ์งานกระจกเกรียบถือเป็นงานศิลปกรรมแห่งยุครัตนโกสินทร์ที่เกือบจะสูญหายไปแล้ว แต่วันนี้ได้มาเห็นกระจกเกรียบที่ใช้ความรู้สมัยใหม่ทำให้ยินดีว่ากระจกเกรียบอย่างโบราณฟื้นคืน อันจะเป็นประโยชน์ต่องานอนุรักษ์ และเป็นประโยชน์ยิ่งต่อการบูรณะราชภัณฑ์ และโบราณสถานต่างๆ⁶

⁶ “กรมสมเด็จพระเทพ เสด็จฯ เปิดงานวันนักประดิษฐ์ 2566 ทรงย่ำสร้างผลงานเพื่อปชช.” มติชนออนไลน์ (4 กุมภาพันธ์ 2566) เข้าถึงเมื่อ 16 มีนาคม 2566 เข้าถึงผ่าน https://www.matichon.co.th/court-news/news_3807060.

ภาพที่ 5 สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ ทอดพระเนตรผลงาน “การผลิตกระจกเกรียบตามอย่างโบราณ เพื่อพัฒนาสู่การบูรณะและต่อยอดงานศิลปกรรมไทย” งานวันนักประดิษฐ์ ประจำปี 2566 (ที่มา : https://www.matichon.co.th/court-news/news_3807060)

พระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต)⁷

พระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร หรือพระแก้วมรกต (ภาพที่ 6) เป็นพระพุทธรูปที่สร้างจากหินสีเขียวในตระกูลหยก ขึ้นเดียวกันทั้งองค์ ปรากฏในตำนานของชาวล้านนาว่า สร้างขึ้นที่เมืองปาดลีบุตร ประเทศอินเดีย ได้ัญเชิญไปยังเกาะลังกาและอาณาจักรต่างๆ ต่อมาได้เข้ามายังดินแดนไทยยังเมืองต่างๆ คือ ละโว้ ออยุธยา กำแพงเพชร จนกระทั่งมีการพบหลักฐานปรากฏขึ้นครั้งแรกในอาณาจักรล้านนา

เอกสารทางประวัติศาสตร์ในล้านนาหลายฉบับระบุว่าได้พบพระแก้วมรกตในปี พ.ศ. 1979 ตรงกับสมัยของพระเจ้า

⁷ สรุปความจาก ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “พระแก้วมรกตคือพระพุทธรูปล้านนาที่มีความสัมพันธ์ทางด้านรูปแบบกับพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา” ใน พระแก้วมรกต (กรุงเทพฯ : มติชน, 2546), 312-323.

สามฝั่งแกน พระมหากษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านนา โดยพบในเจดีย์องค์หนึ่งในวัดป่าเหี้ยะ (ป่าไผ่) เมืองเชียงราย (ปัจจุบันคือวัดพระแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย) เมื่อเจดีย์ถูกฟ้าผ่าทำลายลงมา จึงพบพระแก้วมรกตประดิษฐานอยู่ในเจดีย์⁸ หลังจากพบแล้วได้อัญเชิญมาประดิษฐานยังเมืองเชียงใหม่ แต่เกิดปาฏิหาริย์ทำให้พระแก้วมรกตนั้นต้องมาประดิษฐานอยู่ที่วัดพระแก้วดอนเต้า เมืองลำปาง จนมาถึงรัชสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1998-2030) เมื่อคราวที่สร้างวัดเจดีย์หลวงเสร็จแล้วจึงได้อัญเชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐานในจระนำขุ่มด้านทิศตะวันออกของเจดีย์หลวง เมืองเชียงใหม่

เมื่อคราวที่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช พระอุปราชแห่งอาณาจักรล้านช้างมาปกครองล้านนาเป็นเวลา 2 ปี (พ.ศ. 2091-2092) ระหว่างนั้นพระราชบิดาเสด็จสวรรคต พระเจ้าไชยเชษฐาจึงเสด็จกลับไปครองอาณาจักรล้านช้างพร้อมกับอัญเชิญพระแก้วมรกตไปยังหลวงพระบาง⁹ และภายหลังได้ย้ายไปประดิษฐานยังวัดพระแก้วในนครเวียงจันทน์ จนกระทั่งสมัยกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกอัญเชิญพระแก้วมรกตจากนครเวียงจันทน์มายังกรุงธนบุรี และเมื่อย้ายเมืองหลวงจากกรุงธนบุรีมายังกรุงเทพ-

⁸ พระยาประชาภิการจักร (แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2516), 343-345.

⁹ เรื่องเดียวกัน, 389.

มหานครแล้วจึงได้สร้างพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามเพื่อประดิษฐานมาจนถึงทุกวันนี้¹⁰

ภาพที่ 6 พระพุทธมหายาน
รัตนมหาภิรมย์

ภาพที่ 7 พระพุทธมณีรัตนมหาภิรมย์
(ไม่ทรงเครื่อง)

ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปแบบพุทธศิลป์ของพระแก้วมรกตเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ประทับนั่งขัดสมาธิราบเหนือฐานหน้ากระดานเกลี้ยง มีพระพักตร์ค่อนข้างกลมคล้ายกับพระพุทธรูปล้านนาระยะแรก แต่มีชายสังฆาฎิยาวจรดพระนาภี ซึ่งเป็นลักษณะที่ได้รับอิทธิพลศิลปะสุโขทัยเข้ามาผสมแล้ว (ภาพที่ 7)

ด้วยเหตุผลดังกล่าว นักวิชาการส่วนใหญ่จึงเชื่อว่าพระแก้วมรกตเป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในอาณาจักรล้านนา ช่วงที่ล้านนา

¹⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2545), 24.

เริ่มรับอิทธิพลของศิลปะสุโขทัย สันนิษฐานว่าระยะการสร้างพระแก้วมรกตน่าจะอยู่ระหว่าง พ.ศ. 1913-1979¹¹

หลักฐานที่สนับสนุนว่าพระแก้วมรกตสร้างขึ้นในล้านนาและเป็นฝีมือช่างในแถบเมืองเชียงราย-พะเยา เพราะพบพระพุทธรูปหินทรายในสกุลช่างพะเยากลุ่มหนึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับพระแก้วมรกต ทั้งรูปแบบและเทคนิคการสร้าง จึงน่าจะเป็นข้อสนับสนุนทางด้านรูปแบบได้แนวทางหนึ่ง¹² จุดสังเกตที่สำคัญคือ ส่วนพระเศียรไม่ทำเม็ดพระศก แต่จะมีรูหรือร่องไว้บนพระเศียร สันนิษฐานว่ามีไว้สำหรับสวมเครื่องครอบพระเศียรในภายหลัง ลักษณะเช่นนี้คล้ายกับการประดับเครื่องทรงของพระแก้วมรกตในปัจจุบัน ดังนั้น จึงตั้งข้อสังเกตว่า พระแก้วมรกตน่าจะเป็นต้นแบบสำคัญของพระพุทธรูปกลุ่มนี้และมีอายุในการสร้างอยู่ในช่วงเวลาเดียวกัน คืออยู่ในราว ต้นพุทธศตวรรษที่ 20¹³

¹¹ ฉวีงาม มาเจริญ, พระแก้วมรกต (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2528), 18.

¹² ศักดิ์ชัย สายสิงห์ “ความสัมพันธ์ด้านรูปแบบระหว่างพระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยากับพระแก้วมรกต,” เมืองโบราณ ปีที่ 20, ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2537), 79-81.

¹³ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532), 75-76.

พระพุทธรูปทรงเครื่องต้นอย่างพระมหาจักรพรรดิราช

พระพุทธรูปทรงเครื่องต้นอย่างพระมหาจักรพรรดิราช¹⁴ เป็นพระพุทธรูปประทับยืนแสดงปางห้ามสมุทร หล่อด้วยสำริดหุ้มทองคำ ทรงเครื่องประดับทำด้วยทองคำลงยาราชาวดีและเนาวรัตน์ สร้างขึ้นเพื่อทรงพระราชอุทิศถวายพระราชกุศลแด่สมเด็จพระบูรพมหากษัตริย์ในอดีต ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในพระองค์เองและทรงอุทิศพระราชกุศลพระราชทานพระบรมวงศานุวงศ์ ปัจจุบันพระพุทธรูปสำคัญที่ทรงสร้างชุดนี้ หมู่นึงประดิษฐานภายในหอพระสุราลัยพิมาน และอีกหมู่นึงประดิษฐานที่ฐานเบญจางของพระพุทธรูปมหายานรัตนปฎิมากรภายในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

พระพุทธรูปทั้งหมด นับเป็นการสร้างพระพุทธรูปที่มีการทรงเครื่องเป็นจำนวนมากที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในงานศิลปกรรมทั้งในประเทศไทยและในศิลปะอื่นๆ โดยเฉพาะการใช้เครื่องทรงเนาวรัตน์ ในการประดับตกแต่ง มีตัวอย่างพระพุทธรูปที่สำคัญ 2 องค์ คือ พระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาโลก (องค์ทิศเหนือ) และพระพุทธรูปเลิศล้ำนภลัย (องค์ทิศใต้) ประดิษฐานเบื้องหน้าสุดของ

¹⁴ "หมายรับสั่ง รัชกาลที่ 3 ร.ศ. 1193 เลขที่ 3 เรื่อง ให้ตั้งการจารึกพระนามพระพุทธรูป 6 องค์ ลงในแผ่นพระสุพรรณบัฏและบรรจุพระบรมธาตุ" ใน ประชุมหมายรับสั่ง ภาค 4 ตอนที่ 1 สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. 1186-1203 (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2536), 74-75.

พระแก้วมรกต ซึ่งรัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อทรง
พระราชอุทิศถวายรัชกาลที่ 1 และ รัชกาลที่ 2 (ภาพที่ 8)

ภาพที่ 8 พระพุทธรูปทรงเครื่องต้นอย่างพระมหาจักรพรรดิ
ภายในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ปราสาทพระเทพบิดร

ภาพที่ 9 ปราสาทพระเทพบิดร

รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น เมื่อปี พ.ศ. 2398 และมาแล้วเสร็จในรัชกาลที่ 5 เดิมชื่อพระพุทธรูปรางค์ปราสาท เป็นอาคารในผังจัตุรมุข รองรับเครื่องหลังคาซ้อนชั้นที่เป็นปราสาท ยอดปราสาท (ภาพที่ 9) ที่หน้าบันทั้ง 4 ทิศ ประดับพระบรมราช-สัญลักษณ์ในรัชกาลที่ 1-4 ผนังอาคารประดับกระเบื้องเบญจรงค์ ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ บานแผ่นประดับพระบรมราชสัญลักษณ์ใน รัชกาลที่ 1-5 ปัจจุบันเป็นที่ประดิษฐานพระบรมรูปพระมหากษัตริย์ ในพระราชวงศ์จักรี ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 9

พระมณฑป

พระมณฑป (ภาพที่ 10) สร้างขึ้นในตำแหน่งเดิมของหอ พระมณฑิยธรรมที่ถูกไฟไหม้สมัยรัชกาลที่ 1 เป็นที่ประดิษฐาน พระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่ที่รัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯ ให้สังคายนา ขึ้นไว้สำหรับแผ่นดิน เป็นอาคารเครื่องก่อในผังรูปสี่เหลี่ยม มีเสา โดยรอบ ส่วนฐานมีการประดับตกแต่งด้วยงานปูนปั้นปิดทอง ประดับกระฉก โดยเฉพาะที่ฐานเชิงบาตรนั้นยังมีการประดับ ประติมากรรมเป็นรูปอสูร ครุฑ และเทพ แสดงสัญลักษณ์ของ ภาพภูมิตามคติไตรภูมิ ผนังพระมณฑปประดับด้วยลายเทพนมทรง พุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่งบนพื้นกระฉกสีเขียว ลักษณะประการสำคัญ คือส่วนของเครื่องหลังคาที่เป็นหลังคาซ้อนชั้น หรือเครื่องยอด ประกอบด้วยชั้นเชิงกลอนจำนวน 7 ชั้น แต่ละชั้นประดับด้วยซุ้ม บรรพแถลง (ภาพที่ 11) องค์กรประกอบเหล่านี้นับเป็นสัญลักษณ์ที่

แสดงถึงความเป็นปราสาทอันหมายถึงเรือนที่มีหลายชั้น เป็นเครื่องหมายแสดงถึงพระราชวังหรือที่อยู่อันสูงศักดิ์สำหรับ พระจักรพรรดิหรือบุคคลผู้สูงด้วยศักดิ์หรือฐานะ¹⁵ ในทางศิลปะ ไทยหมายถึงเรือนตั้งแต่ชั้นเดียวขึ้นไปที่มีหลังคาซ้อนกันหลายชั้น เป็นยอดแหลมทรงจอมแห ใช้เป็นที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน หรือที่ประดิษฐานของสิ่งศักดิ์สิทธิ์¹⁶ สมเด็จพระเจ้าฟ้า- กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงประทานคำอธิบายเกี่ยวกับ ความหมายในทางศิลปะไทยของคำว่าปราสาท มณฑป และบุษบก ว่าเป็นสิ่งเดียวกัน โดยที่ทั้งสามอย่างต้องเป็นหลังคาซ้อนชั้นมียอด แหลมที่ในทางศัพท์ช่างเรียกว่าเครื่องยอด หรือทางบาลีเรียกว่า กุฎาคาร ถ้าไม่ใช่เรือนเป็นของเล็กๆ มีหลังคาซ้อนเป็นยอดเข้าได้ คนเดียวหรือไม่ได้เลย สำหรับนั่งหรือสำหรับตั้งอะไรๆ เรียกว่า บุษบก ถ้าไม่มีมุขและคนเข้าไปได้หลายคนเรียกว่ามณฑป ถ้าเป็น เรือนยอดแหลมมีมุขเรียกว่าปราสาท และทรงประทานพระดำริ เพิ่มเติมว่าที่แท้ในทางศิลปะไทยเรามีอยู่สองอย่างเท่านั้นคือ มณฑปได้แก่เรือนยอดและบุษบกได้แก่ซุ้มยอด การประกอบมุขเข้า

¹⁵ Kumar Acharya, Prasanna, **A dictionary of Hindu Architecture** (New Delhi : Oriental Book Reprint Corporation, 1981), 396-404. Coomaraswamy, Ananda K., **Early Indian Architecture : Palaces** (New Delhi : Munshiram Manoharlal, 1975), 1. Kramrisch, Stellar, **The Hindu Temple** (Calcutta : University of Calcutta, 1946), 134 .

¹⁶ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม อักษร ก-ฮ ฉบับ ราชบัณฑิตยสถาน** (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2550), 513.

กับมณฑปคือปราสาท และแท้จริงแล้วแม้ไม่มีมูขอย่างที่เรียกว่ามณฑปก็ควรจะเรียกว่าปราสาทเหมือนกัน¹⁷

ภาพที่ 10 พระมณฑป
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ภาพที่ 11 เครื่องยอด พระมณฑป

ภายในพระมณฑปตั้งตู้ประดับมุกเครื่องยอดทรงปราสาท 5 ยอดประดิษฐานพระไตรปิฎก โดยมีแนวคิดมาจากปราสาทเช่นเดียวกัน ดังที่สมเด็จพระยาตำราธิราชอนุภาพทรงตรัสไว้

¹⁷สรุปความจาก สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และพระยาอนุমানราชธนะ, *บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ เล่ม 5* (กรุงเทพฯ : บริษัทสำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2521), 96-97 และ 208-210. สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยาตำราธิราชอนุภาพ, *สาส์นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 8* (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2504), 213-215. *สาส์นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 18* (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2505), 194. และ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และหม่อมเจ้าหญิงพิไลเลขาติศกุล, *หม่อมเจ้าหญิงพิไลเลขาติศกุล* (พระนคร : วัชรินทร์การพิมพ์, 2512), 62-63.

ว่า หลังคามณฑป บุษบก แม้ที่สุดจนฝาโกศก็ทำยอดอย่างหลังคาปราสาท ด้วยสมมติต่อลงไปว่าวัตถุที่ประดิษฐานไว้ในนั้นสูงศักดิ์อยู่ในปราสาท¹⁸ ภายในพระมณฑปปูพื้นด้วยเสื่อเงินรองรับตู้พระไตรปิฎกประดับมุกขนาดใหญ่ที่บรรจุพระไตรปิฎกฉบับทองใหญ่

พระศรีรัตนเจดีย์

รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2398 เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่ได้มาจากลังกา โดยถ่ายแบบมาจากเจดีย์ประธานวัดพระศรีสรรเพชญ์ พระนครศรีอยุธยา¹⁹ พระราชทานนามว่า “พระศรีรัตนเจดีย์”²⁰ (ภาพที่ 12) มีรูปแบบเป็นเจดีย์ทรงระฆังที่มีซุ้มจรณะนำประดับเจดีย์จำลองทั้ง 4 ทิศ มีชุดมาลัยเถารองรับองค์ระฆังเช่นเดียวกันกับเจดีย์ประธานของวัดพระศรีสรรเพชญ์ซึ่งเป็นวัดประจำพระราชวังกรุงศรีอยุธยาทุกประการ

¹⁸ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จพระเจ้า 18** (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2505), 198.

¹⁹ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพระพุทธเจดีย์** (กรุงเทพฯ : มติชน, 2545), 190.

²⁰ หม่อมราชวงศ์ แนน้อย ศักดิ์ศรี, **พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ (พ.ศ. 2325-2525)** (กรุงเทพฯ : คณะอนุกรรมการปฏิบัติการกิจโครงการวิจัย “วิวัฒนาการของศิลปวัฒนธรรมไทย ในรอบ 200 ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์” จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), 47.

ภาพที่ 12 พระศรีรัตนเจดีย์

ภาพที่ 13 หอพระมณฑิยธรรม

หอพระมณฑิยธรรม

หอพระมณฑิยธรรม วัดพระศรีรัตนศาสดาราม สร้างมาตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 1 เมื่อหอพระมณฑิยธรรมหลังเก่าเกิดเพลิงไหม้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระมณฑปประดิษฐานพระไตรปิฎกขึ้นใหม่ในตำแหน่งเดิม และในคราวนั้นกรมพระราชวังบวรฯ ก็ทรงจัดช่างวังหน้ามาสมทบทำหอพระมณฑิยธรรมขึ้นใหม่ฝ่ายทิศอีสานแห่งพระมณฑป เป็นที่ไว้ตู้พระไตรปิฎกฉบับครุเดิม และฉบับอื่นที่ทรงสร้างใหม่ และให้เป็นที่พักของราชบัณฑิตสำหรับบอกพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณรด้วย²¹ นอกจากนี้ยังใช้เป็นที่พักประชุมลูกขุน จารึกพระราชสาส์นไปต่างประเทศและเป็นที่พักพลพระราชสาส์นจาก

²¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เรียบเรียง, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2478), 172.

ต่างประเทศแทนหอพระราชสาส์นครั้งกรุงเก่า และเป็นที่ทำพิธีจารึกพระสุพรรณบัฏเจ้านายต่างกรมตั้งแต่ในรัชกาลที่ 1 ตลอดมาจนรัชกาลที่ 3²² เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอก็ได้ทรงศึกษาพระบาลีที่หอพระมณเฑียรธรรมแห่งนี้ด้วย²³ (ภาพที่ 13)

รูปแบบทางสถาปัตยกรรมหอพระมณเฑียรธรรมเป็นอาคารเครื่องก่อแบบเครื่องลำยอง มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 7 ห้องเสา มีระเบียงโดยรอบ หลังคาเครื่องลำยองทรงจั่ว 2 ชั้น 4 ตับ ลักษณะประการสำคัญคือเป็นสถาปัตยกรรมประเภทวิหาร ซึ่งเป็นหอไตรรูปแบบพิเศษอีกรูปแบบหนึ่งที่ต่างไปจากแบบแผนของหอไตรโดยทั่วไปที่เป็นอาคารขนาดเล็กตั้งบนฐานยกสูง อยู่ในเขตสังฆาวาส หอไตรรูปแบบพิเศษนี้มีลักษณะเป็นสถาปัตยกรรมแบบวิหารขนาดใหญ่ปรากฏจำนวน 4 แห่งในกรุงเทพมหานคร ได้แก่ 1) หอพระมณเฑียรธรรม วัดพระศรีรัตนศาสดาราม 2) วิหารหอไตรวัดอินทาราม ธนบุรี 3) วิหารหอไตรวัดบวรนิเวศวิหาร และ 4) วิหารหอไตรวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

²² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานหอพระสมุด หอพระมณเฑียรธรรม หอวชิรญาณ หอพุทธศาสนสังคหะ แล หอสมุดสำหรับพระนคร** (พระนคร : อักษรเจริญทัศน์, 2512), 3.

²³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5** (พระนคร : คุรุสภา, 2504), 39.

ในส่วนองงานประดับตกแต่งที่น่าสนใจคือซุ้มหน้าต่างทรงบรรพแถลง มีการประดับด้วยงานแกะสลักไม้ปิดทองเป็นลายซุ้มและลายหย่องหน้าต่างที่กรอบเซ็ดหน้าซึ่งเป็นรูปแบบที่พบได้กับงานสถาปัตยกรรมของหมู่พระที่นั่งในพระราชวังบวรสถานมงคล สอดคล้องกับพระราชพงศาวดารที่ได้กล่าวไว้ว่ากรมพระราชวังบวรฯ ทรงจัดช่างวังหน้ามาสมทบ (ภาพที่ 14)

ภาพที่ 14 ซุ้มบันแถลง ลายประดับซุ้มและหย่องประดับกรอบเซ็ดหน้า
หอพระมณเฑียรธรรม วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

พระเจดีย์ทอง 2 องค์

ภาพที่ 15 พระเจดีย์ทอง

พระเจดีย์ทองคู่ (ภาพที่ 15) ตั้งอยู่ในบริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แต่เดิมอยู่ด้านหน้าพระอุโบสถ ต่อมาได้ชะลอมายังตำแหน่งที่ตั้งในปัจจุบัน คือด้านหน้าปราสาทพระเทพบิดร เจดีย์ทอง 2 องค์นี้จะสร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างพระอุโบสถในสมัยรัชกาลที่ 1²⁴ มีรูปแบบเป็นเจดีย์ทรงเครื่องที่สืบทอดมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นเพื่อทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกและพระราชชนนีในรัชกาลที่ 1

²⁴ หม่อมราชวงศ์ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพ, 2537), 259.

พระอัฐภามหาเจดีย์

ภาพที่ 16 พระอัฐภามหาเจดีย์

รัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระปรางค์ 8 องค์ที่ วัดพระศรีรัตนศาสดารามและบรรจุพระบรมธาตุไว้ภายใน เพื่อการ เคารพบูชาบุคคล 8 ประเภท ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวก พระภิกษุณี พระโพธิสัตว์ พระสงฆ์ และพระมหากษัตริย์ (ภาพที่ 16)

บุษบกประดิษฐานพระบรมราชสัญลักษณ์

บนฐานไพทีใกล้กับพระมณฑป รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างบุษบก 3 องค์ เพื่อประดิษฐานพระบรมราชสัญลักษณ์ของ รัชกาลที่ 1-5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ในคราวฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ ครบ 100 ปี ต่อมาในรัชกาลที่ 9 ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างบุษบก ประดิษฐานพระบรมราชสัญลักษณ์ของรัชกาลที่ 6-9 ในคราวฉลอง กรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี โดยมีรายละเอียดดังนี้

บุษบกองค์ที่ 1 ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ประดิษฐานพระบรมราชสัญลักษณ์ของรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3

บุษบกองค์ที่ 2 ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ประดิษฐาน
พระบรมราชสัญลักษณ์ของรัชกาลที่ 4

บุษบกองค์ที่ 3 ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้
ประดิษฐานพระบรมราชสัญลักษณ์ของรัชกาลที่ 5

บุษบกองค์ที่ 4 ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ
ประดิษฐานพระบรมราชสัญลักษณ์ของรัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 9

ภาพที่ 17 บุษบกประดิษฐานพระบรมราชสัญลักษณ์และประติมากรรมช้างสำริด

บุษบกแต่ละองค์มีรูปแบบเหมือนกันทุกองค์ เป็นอาคาร
ทรงปราสาทยอด ตั้งอยู่บนฐานสิงห์ประดับชั้นเทพนม ตัวเรือน
โปร่ง เพื่อให้เห็นสิ่งที่ประดิษฐานไว้ภายใน ที่ฐานประดับฉัตร 4 มุม
และมีประติมากรรมช้างสำริดประดับที่ฐานหมายถึงช้างสำคัญ
ประจำรัชกาล (ภาพที่ 17)

ปราสาทนครวัดจำลอง

ภาพที่ 18 ปราสาทนครวัดจำลอง

รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างปราสาทนครวัดจำลองขึ้น โดยให้พระสามภพพาไปถ่ายแบบมาจากปราสาทนครวัด เมืองเสียมราฐ ประเทศกัมพูชา แต่งงานยังไม่แล้วเสร็จก็เสด็จสวรรคตก่อน ในรัชกาลที่ 5 ได้โปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้าประวิช ชุมสาย สร้างปราสาทนครวัดจำลองตามพระราชประสงค์ ตามสัดส่วนครบถ้วนสมบูรณ์ เช่น มีการยกชั้นฐาน 3 ชั้น มีระเบียงคดล้อมรอบ 3 ชั้น แต่ละชั้นมีปราสาทประจำด้านตามช่องประตูทางเข้า และประจํามุมทุกมุมทุกชั้น จนถึงส่วนปราสาทประธานที่เป็นปราสาท 5 หลัง (ภาพที่ 18) อย่างไรก็ตาม ในส่วนของงานประดับตกแต่งลวดลาย เช่น ทับหลัง นาคปัก ทำรูปแบบและลวดลายประดับอย่างลายไทย

พระบรมมหาราชวัง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงปราบดาภิเษกเป็นปฐมกษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ เมื่อ พ.ศ. 2325 ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชวังเพื่อเป็นที่ประทับและเสด็จออกกว่าราชการ ณ บริเวณฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา โดยพระยาธรรมาธิกรณ์และพระยาวิจิตรนาวิเป็นแม่กองก่อสร้าง²⁵ ต่อมา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้โปรดเกล้าฯ ให้ขยายพื้นที่ของพระราชวังออกไปทางทิศใต้จึงทำให้มีพื้นที่กว้างขึ้นดังปัจจุบัน จนกระทั่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานนามพระราชวังแห่งนี้อย่างเป็นทางการว่า “พระบรมมหาราชวัง”

พื้นที่ภายในพระบรมมหาราชวังแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ บริเวณเขตพระราชฐาน และบริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม สำหรับบริเวณเขตพระราชฐานแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ เขตพระราชฐานชั้นนอก เขตพระราชฐานชั้นกลาง และเขตพระราชฐานชั้นใน

เขตพระราชฐานชั้นนอก

ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของพระบรมมหาราชวัง ตั้งแต่แนวประตูวิเศษไชยศรีถึงประตูพิมานไชยศรี ยกเว้นบริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เขตพระราชฐานชั้นนอกเป็นที่ตั้งของ

²⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ : ไทยควอลิตี้บุ๊คส์, 2562), 24.

อาคารต่างๆ ซึ่งเป็นที่ทำการของหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ ในปัจจุบันยังมีอาคารที่ทำการของหน่วยงานต่างๆ มีรูปแบบอย่างสถาปัตยกรรมตะวันตกซึ่งสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เช่น หอรัษฎากรพิพัฒน์ ศาลาลูกขุนในและศาลาสหทัยสมาคม

เขตพระราชฐานชั้นกลาง

ตั้งอยู่ในส่วนกลางของพระบรมมหาราชวัง บริเวณนี้เป็นที่ตั้งของพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยซึ่งเป็นท้องพระโรงของหมู่พระมหามณเฑียร ที่ประทับสำหรับประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกซึ่งมีพื้นที่ต่อเนื่องไปยังเขตพระราชฐานชั้นในตลอดจนเป็นที่ตั้งของพระที่นั่งซึ่งเป็นพระมหาปราสาทสำคัญ ได้แก่ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท และพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาท ซึ่งเป็นสถานที่เสด็จออกทรงประกอบพระราชกรณียกิจในพระราชพิธีสำคัญต่างๆ

เขตพระราชฐานชั้นใน

ตั้งอยู่ในบริเวณด้านหลังพระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียรสถานไปจนถึงท้ายวัง เขตพระราชฐานชั้นในเป็นที่ประทับส่วนพระองค์ของพระมหากษัตริย์ สมเด็จพระอัครมเหสี พระราชเทวี พระราชโอรสที่ทรงพระเยาว์ก่อนเข้าพระราชพิธีโสกันต์ พระราชธิดา และเป็นที่อยู่ของเจ้าจอมมารดา เจ้าจอมตลอดจนข้าหลวงที่เป็น สตรีล้วน ซึ่งเรียกกันโดยทั่วไปว่า “ฝ่ายใน”

พระบรมมหาราชวังเป็นที่ประทับถาวรของพระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 5 รวมเป็นเวลาอันบร้อยปี ครั้นถึงปลายรัชกาลที่ 5 ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชวังดุสิตขึ้นทางด้านทิศเหนือของกรุงเทพมหานครและได้ทรงย้ายไปประทับยังพระราชวังดุสิตซึ่งมีพื้นที่โล่งไม่แออัด พระมหากษัตริย์รัชกาลต่อๆ มาก็ได้เสด็จพระราชดำเนินไปประทับแรม ณ พระราชวังอื่นเป็นส่วนมาก พระบรมมหาราชวังจึงเป็นสถานที่เสด็จพระราชดำเนินมาทรงประกอบพระราชพิธีสำคัญ เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีฉัตรมงคล และพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา トラบจนถึงปัจจุบัน

อาคารสำคัญต่างๆ ในเขตพระราชฐานชั้นกลางประกอบด้วยพระที่นั่งและพระมหาปราสาทที่มีประวัติความสำคัญ และมีบทบาทในการพระราชพิธีต่างๆ ซึ่งสามารถศึกษางานศิลปกรรมจากภายนอกอาคารได้ดังนี้

หมู่พระมหามณเฑียร

พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมโหฬาร

สร้างขึ้นตั้งแต่รัชกาลที่ 1 เดิมเรียกว่าท้องพระโรง ต่อมาได้รับพระราชทานนามเมื่อครั้งรัชกาลที่ 3 เป็นท้องพระโรงฝ่ายหน้าของหมู่พระมหามณเฑียรที่พระมหากษัตริย์เสด็จออกทรงบริหาร

ราชการแผ่นดินและยังเป็นสถานที่สำหรับพระมหากษัตริย์เสด็จ
ออกมหาสมาคมในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก รวมถึงพระราชพิธี
เฉลิมพระชนมพรรษา

พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ (ภาพที่ 19) เป็นพระที่นั่งขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของหมู่พระมหामณเฑียรโดยสร้างต่อขยาย
ออกมาจากพระที่นั่งไพศาลทักษิณองค์พระที่นั่งกออิฐถือปูน
ฝาผนังสกัดด้านเหนือมีพระทวารใหญ่ 3 ช่อง โดยช่องกลางเป็นทาง
เสด็จพระราชดำเนิน เครื่องบนเป็นหลังคาซ้อน 2 ชั้น 3 ตับ กรอบ
หน้าบันประดับด้วยเครื่องลายองประดับกระจกสีทองตาม
ฐานานุศักดิ์แห่งเรือนฐานันดรสูง หลังคาสร้างด้วยเครื่องไม้มุง
กระเบื้องเคลือบสี โดยผืนกลางเป็นสีเขียว มีลวดคั่นสีเหลือง ขอบสี
ส้ม หน้าบันทำด้วยไม้จำหลักลายปิดทองประดับกระจกเป็นรูป
เทวดาซึ่งอาจหมายถึงพระอินทร์ ทรงถือพระขรรค์ในพระหัตถ์ขวา
พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นในระดับพระอุระประทับอยู่ในพระวิมาน

ภาพที่ 19 พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมไทยสูรยพิมาน

ภายในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ เป็นที่ประดิษฐานพระราชบัลลังก์ที่สำคัญ 2 องค์ คือ **พระที่นั่งบุษบกมาลามหาจักรพรรดิพิมาน** ประดิษฐานอยู่ด้านในสุด เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์เมื่อคราวเสด็จออกมหาสมาคมในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกและเป็นพระที่นั่งในการเสด็จออกทรงรับราชทูตต่างประเทศที่เข้าเฝ้าฯ เจริญพระราชไมตรีมาตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ และ **พระแท่นมหาเศวตฉัตร** ประดิษฐานที่หน้าพระที่นั่งบุษบกมาลามหาจักรพรรดิพิมาน (ภาพที่ 20)

ภาพที่ 20 พระที่นั่งบุษบกมาลา महจักรพรรดิพิมาน และพระแท่นมหาเศวตฉัตร
ที่มา : จุฬาศรัย พยาฆรานนท, เรียบเรียง, หมูพระมหามณเฑียร (กรุงเทพฯ : ฝ่าย
ประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ สำนักพระราชวัง, 2554)

หอพระธาตุมณเฑียร (ภาพที่ 21)

ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของพระที่นั่งไพศาลทักษิณ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระโกศพระบรมอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก ต่อมาได้ประดิษฐานพระโกศพระบรมอัฐิรัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3 และพระอัฐิพระราชวงศ์บางพระองค์ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ หอพระธาตุมณเฑียรสร้างขึ้นคู่กับหอพระสุรลัยพิมานทางทิศตะวันออก ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ และพระพุทธรูปสำคัญต่างๆ ในราชสำนัก

ภาพที่ 21 หอพระธาตุมณเฑียร

พระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ (ภาพที่ 22)

สร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 ตั้งอยู่ริมกำแพงแก้วทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยฯ พระที่นั่งมีรูปแบบอาคารอย่างไทยประเพณี ผนังภายนอกเขียนลายทองเป็นลายกระหนก้านแย่งประกอบพุ่มข้าวบิณฑ์ลายหน้าสิงห์ หลังคาเครื่องไม้ซ้อนชั้นมุงกระเบื้องเคลือบประดับเครื่องถ้วย หน้าบันไม้จำหลักเป็นรูปเทวดายืนแทน ผนังภายในเขียนภาพจิตรกรรมรูปต้นไม้ที่ผนังระหว่างช่องบัญชร ส่วนผนังด้านบนเขียนภาพเทพบุตร

เทพธิดาแต่งเครื่องทรงอย่างไทยประเพณีเหาะอยู่บนท้องฟ้าท่ามกลางหมู่เมฆ พระที่นั่งองค์นี้สร้างเป็นพลับพลาโถงในโอกาสเสด็จพระราชดำเนินขึ้นทรงพระคชาธารหรือทรงพระราชยานเพื่อเสด็จฯ โดยกระบวนพยุหยาตราและสำหรับเทียบพระราชยานพระคชาธารในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

ภาพที่ 22 พระที่นั่งดุสิตดาภิรมย์

พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท (ภาพที่ 23) สร้างขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เพื่อทดแทนพระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาทซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ถ่ายขนาดมาจากพระที่นั่งสรรเพชญปราสาทในพระราชวังกรุงศรีอยุธยาแต่เกิดเพลิงไหม้ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทเป็นที่เสด็จออกว่าราชการต่อมาเมื่อพระบรมวงศ์ลินพระชนม์จึงโปรดเกล้าฯ ให้ประดิษฐานพระศพบนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทเพื่อทรงบำเพ็ญพระราชกุศล

พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทจึงเป็นสถานที่ประดิษฐานพระโกศพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระโกศพระศพพระบรมวงศ์ในกาลต่อมา อย่างไรก็ตาม พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทยังเป็นที่เสด็จออกในพระราชพิธีที่สำคัญอีกหลายโอกาส เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชในรัชกาลที่ 6 เมื่อ พ.ศ. 2454 และพระราชพิธีสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี ในรัชกาลที่ 9 เมื่อ พ.ศ. 2525 เป็นต้น

ภาพที่ 23 พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

พระที่นั่งอาภรณ์พิโมกษ์ปราสาท (ภาพที่ 24)

ตั้งอยู่ใกล้กับพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาททางทิศตะวันออก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นสำหรับเป็นที่ประทับเพื่อทรงเปลื้องเครื่องทรงและเพื่อเสด็จขึ้นลงพระราชยานในการเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารคในโอกาสต่างๆ จึงมีเกยสำหรับเทียบพระราชยาน ที่

หน้าบันทั้ง 4 ด้านประดับรูปท้าวจตุโลกบาลซึ่งเป็นเทพดาที่ปกป้องกันคุ้มครองทั้ง 4 ทิศ

ภาพที่ 24 พระที่นั่งอาภรณ์พิโมกษ์ปราสาท

พระนั่งจักรีมหาปราสาท

สร้างขึ้นในรัชกาลที่ 5 พระที่นั่งองค์นี้มีความโดดเด่น เพราะมีรูปแบบผสมผสานระหว่างสถาปัตยกรรมไทยกับสถาปัตยกรรมตะวันตก เนื่องจากเมื่อแรกสร้าง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งเป็นแบบตะวันตกโดยว่าจ้าง นายยอน คลูนิช สถาปนิกชาวอังกฤษจากสิงคโปร์เป็นผู้ออกแบบ แต่สมเด็จพระยาบรมมหาราชวังศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ได้กราบบังคมทูลขอให้สร้างเป็นพระมหาปราสาท

จึงโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนรูปแบบเครื่องหลังคาเป็นยอดพระมหาปราสาท 3 ยอดเรียงกันตามอย่างสถาปัตยกรรมไทย (ภาพที่ 25)

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทประกอบด้วยพระที่นั่งองค์กลาง องค์ตะวันออกและองค์ตะวันตก โดยมีมุขกระสันเชื่อมถึงกัน ที่บริเวณชั้น 2 ของพระที่นั่งองค์กลางมีมุขเด็จสำหรับเสด็จออกมหาสมาคม ที่หน้าบันของพระที่นั่งแต่ละองค์ประดับสัญลักษณ์สำคัญ เช่น ตราประจำพระบรมราชจักรีวงศ์ และตราแผ่นดินหรือตราอาร์มในสมัยรัชกาลที่ 5

ภาพที่ 25 พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

ทั้งหมดนี้คือสถาปัตยกรรมที่สำคัญในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งล้วนเป็นสถาปัตยกรรมในราชสำนักที่แสดงออกถึงคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ และเป็นเครื่องเฉลิมพระเกียรติแห่งองค์สมมติเทพผู้ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดิน

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ หรือที่เรียกว่า “วัดโพธิ์” เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรมหาวิหาร²⁶ ถือเป็นวัดประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เดิมเป็นวัดโบราณสร้างสมัยกรุงศรีอยุธยา ไม่ปรากฏนามผู้สร้าง สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นราว พ.ศ. 2231 ลงมา²⁷ แต่เดิมเรียกกันว่า วัดโพธิ์ ในสมัยกรุงธนบุรีได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ และยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวง

สมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาวัดนี้ใหม่ทั้งพระอาราม เนื่องจากเป็นวัดที่อยู่ใกล้พระบรมมหาราชวัง²⁸ เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2331 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระอุโบสถ พระระเบียง พระวิหาร และบูรณะของเดิมที่มีอยู่ โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระพุทธรูปจากหัวเมืองต่างๆ มาประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถ และพระวิหารทิศ พระระเบียงชั้นนอกชั้นในเขียนเรื่อง

²⁶ อาจจัดเป็นวัดอันดับหนึ่งตามทำเนียบพระอารามหลวง เพราะถือเป็นวัดที่พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาขึ้นพร้อมการสร้างพระบรมมหาราชวัง และยังได้ชื่อว่าเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของประเทศ ใน กรมการศาสนา, **ประวัติวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา ตอน 2** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2525), 25.

²⁷ เนื่องจากวัดแห่งนี้ไม่ปรากฏในแผนที่ป้อมบางกอกที่มองซิเอร์วอลสันด์ เดสเวอร์เกนส์ นายทหารช่างฝรั่งเศสเขียนแผนที่ป้อมบางกอกที่สร้างใหม่ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีเพียงวัดเลียบ และวัดแจ้งปรากฏในแผนที่ ใน กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์**, 248.

²⁸ กรมการศาสนา, **ประวัติวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา ตอน 2**, 28.

ขาดก 550 ขาดิ ตำรายา ฤชิตัดตนไว้เป็นวิทยาทานที่ศาลารายรวมระยะเวลา 12 ปี จึงสร้างเสร็จ พระราชทานนามว่า “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาส”²⁹

ระหว่าง พ.ศ. 2375 – 2391 วัดพระเชตุพนฯ ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์โดย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางทูลละอองธุลีพระบาทแบ่งปันรับผิดชอบคนละส่วน การบูรณะครั้งนี้เท่ากับการสถาปนาใหม่³⁰ เนื่องจากให้หรือสร้างใหม่บ้าง ขยายรูปทรงบ้าง เปลี่ยนแปลงให้งามขึ้นบ้าง เช่น พระอุโบสถ พระวิหารทิศ เหตุการณ์ตอนนี้ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 ว่า พ.ศ. 2393 ทำพระอุโบสถใหม่ให้ใหญ่สูงขึ้น ทำพิหารพระพุทไธยาสน์ สร้างพระพุทไธยาสน์ขึ้นองค์หนึ่ง ยาว 90 ศอก สร้างพระเจดีย์สูง 1 เส้น 2 ศอกสององค์ พระเจดีย์รายล้อมพระระเบียงด้านนอกอีกชั้นหนึ่ง³¹

²⁹ คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่มที่ 4 : วัดสำคัญ กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2525), 82.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, 248.

³¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2504), 164.

นอกจากนี้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างกุฏิสงฆ์ให้เป็นตึก และให้จารึกสรรพตำรายาต่างๆ 8 หมวดลงบนหินอ่อนประดับไว้ตามศาลาราย เพื่อให้ความรู้แก่ประชาชน³²

ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการบูรณะพระพุทธไสยาสน์ ขยายพระระเบียงตัดแปลงศาลาด้านตะวันออกเป็นพระวิหาร ถวายแบบเจดีย์ที่วัดสวนหลวงสวรวัตร จังหวัดพระนครศรีอยุธยาสร้างเป็นพระมหาเจดีย์ประจำรัชกาล (ซึ่งแล้วเสร็จในสมัยรัชกาลที่ 5) ปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ์ ถวายพระนามแก่พระพุทธรูปหลายองค์ในพระอาราม และแก้อริยนามพระอารามว่า “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม”³³

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาบำราบปรปักษ์เป็นแม่กองบูรณะพระอุโบสถ พระวิหารทิศ พระระเบียง และพระวิหารพระพุทธไสยาสน์

³² แผ่นหินจารึกในวัดพระเชตุพนฯ นอกเหนือจากที่สร้างขึ้นสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ก็มีที่เป็นงานครั้งรัชกาลที่ 1 ส่วนดังกล่าวอ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, 164.

³³ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงริเริ่มพระราชประเพณีอันเนื่องด้วยวัดพระเชตุพนฯ อย่างหนึ่ง คือ ประเพณีการเสด็จพระราชดำเนินเลียบพระนครทางสถลมารค กล่าวคือ พระองค์เป็นกษัตริย์พระองค์แรกที่เสด็จไปนมัสการพระพุทธเทวปฏิมากรพระประธานภายในพระอุโบสถ และทรงบำเพ็ญพระราชกุศล จากนั้นจึงเสด็จเข้าพระราชวัง รัชกาลต่อมาจึงถือเป็นพระราชประเพณีว่า เมื่อเสด็จพระราชดำเนินเลียบพระนครโดยทางสถลมารค จะเสด็จไปนมัสการพระพุทธเทวปฏิมากร ณ วัดพระเชตุพนฯ ด้วย ใน กรมศิลปากร, *จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์* (กรุงเทพมหานคร : สหประชาพาณิชย์, 2525), 249.

ที่ชำรุดทรุดโทรมลง ระหว่าง พ.ศ. 2422 – 2432 ซึ่งดำเนินการเรื่อยมาในสมัยรัชกาลที่ 6 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 7 พ.ศ. 2474 งบประมาณที่เคยได้รับการสนับสนุนถูกตัดจนหมด ทางวัดดำเนินการต่อด้วยเงินบริจาค เงินผลประโยชน์ของวัด และเงินอุดหนุนจากกรมการศาสนาอีกส่วนหนึ่ง³⁴

พระอุโบสถ

พระอุโบสถคงมีมาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายตามประวัติวัด และได้รับการปฏิสังขรณ์ในรัชกาลที่ 1 ครั้นถึงในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้โปรดเกล้าฯ ให้รื้อพระอุโบสถเก่า ขุดลอกฐานราก เพื่อขยายให้ใหญ่ออกไปถึงแนวสีมาเดิม³⁵ (ภาพที่ 26)

รูปแบบศิลปกรรมของพระอุโบสถ จัดเป็นอาคารแบบผสมระหว่างประเพณีนิยมกับแบบพระราชนิยม สมัยรัชกาลที่ 3 ลักษณะโดยรวมของอาคารในกลุ่มนี้ยังรักษาแบบประเพณีนิยมได้แก่ อาคารที่มีขนาดใหญ่มั่นคงแข็งแรง มีส่วนสำคัญคือเสาแท่งสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่รองรับน้ำหนัก มีพาไลและเสापาไลรับน้ำหนักชายคา ส่วนใหญ่ไม่มีคันทวย และบัวหัวเสา เครื่องหลังคายังเป็นแบบที่เรียกว่าประเพณีนิยม ที่ประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์

³⁴ กรมศิลปากร, ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่มที่ 4 : วัดสำคัญ กรุงรัตนโกสินทร์, 82 และ กรมการศาสนา, ประวัติวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา ตอน 2, 29.

³⁵ “จดหมายเหตุเรื่องการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน” ใน นิยะดา เหล่าสุนทร, บรรณาธิการ, ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2544), 57.

แต่งงานประดับหน้าบันกลับเป็นงานอย่างใหม่คืองานปั้นปูน หรือปั้นรักสมุก อันเป็นลักษณะเฉพาะที่เกิดขึ้นและนิยมในสมัยรัชกาลที่ 3³⁶ ประดับกระจกสี เป็นลายพรรณพฤษชาติหรือ เรียกลายเครือเถาเคล้าก้าน ประกอบด้วยลายดอก ก้านและใบ (ภาพที่ 27) ระบบนี้เกิดขึ้นในกลุ่มอาคารที่สร้างขึ้นใหม่ทั้งแบบพระราชนิยมและแบบประเพณีนิยม ได้แก่วัดหรืออาคารที่สร้างเพิ่มเติมขึ้นใหม่ในกลุ่มวัดที่มีมาแต่เดิม เช่น พระอุโบสถ วัดสุทัศนเทพวราราม, พระวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, พระอุโบสถ วัดสระเกศ, พระอุโบสถและพระวิหาร วัดราชนันทาราม เป็นต้น

ภาพที่ 26 พระอุโบสถ

ภาพที่ 27 หน้าบันพระอุโบสถ

³⁶ สันติ เล็กสุขุม, มุมมองศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ (เอกสารอัดสำเนา) งานวิจัยได้รับทุนสนับสนุนโดยคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546-2547, 81.

ซุ้มประตูและหน้าต่าง

ประดับซุ้มคล้ายยอดมงกุฎ เรียก “ทรงเครื่องยอด” ถือเป็นตัวอย่างสำคัญของงานประดับในรัชกาลที่ 3 อันเป็นพัฒนาการแบบสุดท้ายของซุ้ม ก่อนจะเปลี่ยนไปเป็นลักษณะที่เรียบง่ายในรัชกาลต่อมา³⁷ (ภาพที่ 28-29)

กำแพงแก้วล้อมลานพระอุโบสถ มีประตูซุ้มยอด 8 ประตู รัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้หล่อเสาแปลงไว้สองข้างประตูรวม 16 ตัว³⁸ ประตูซุ้มยอดนี้มี 2 ประตูที่เป็นประตูคั่นกลางของวัด ทำหลังคาซ้อนชั้นแบบมณฑปแต่ตัดบรรพธออกและเติมลูกบนมุมหลังคาชั้นลาดแต่ละชั้น เรียก “ลูกถ้วย” ซึ่งถือเป็นงานประดับประตูอย่างฝรั่ง เรียกประตู “ทรงฝรั่ง”³⁹

³⁷ เรื่องเดียวกัน และดูใน สมคิด จิระทัศนกุล, **คติ สัญลักษณ์ และความหมายของ ซุ้มประตู - หน้าต่างไทย** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2546), 116.

³⁸ “จดหมายเหตุเรื่องการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน” ใน นิยะดา เหล่าสุนทร, **บรรณาธิการ, ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน**, 58.

³⁹ เรื่องเดียวกัน และดูใน “จดหมายเหตุเรื่องการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน” ใน นิยะดา เหล่าสุนทร, **บรรณาธิการ, ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน**, 65.

ภาพที่ 28 ชุ่มยอดมงกุฏ
“ทรงเครื่องยอด”

ภาพที่ 29 ชุ่มประตูดมมงกุฏ
“ทรงเครื่องยอด”

ชุ่มเสมา

ชุ่มเสมาหินแกรนิต มีการยกฐานสูงต่อด้วยเรือนธาตุที่ประดิษฐานใบเสมา และส่วนยอดเป็นเจดีย์ทรงเครื่อง การทำชุ่มเสมาที่เป็นอาคารยกพื้นสูงและมีเรือนธาตุเจาะเป็นช่องไว้ใบเสมานี้พบได้โดยทั่วไปของวัดที่สร้างและปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 3 จึงอาจใช้เป็นข้อกำหนดได้ว่าชุ่มเสมาที่วัดพระเชตุพนฯ นี้ สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ส่วนยอดที่เป็นเจดีย์ทรงเครื่องนั้นน่าจะเป็นงานที่สืบท่อมาจากวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (ภาพที่ 30)

ภาพที่ 30 ชุ่มเสมา

ภาพที่ 31 เจดีย์ทรงปราสาท
มุมพระอุโบสถ

เจดีย์ทรงปราสาทที่มุมพระอุโบสถ

เจดีย์ประกอบบริเวณมุมทั้ง 4 ของพระอุโบสถ ภายในระเบียงคด อาจมีมาแล้วตั้งแต่เมื่อแรกสร้างพระอุโบสถในสมัยรัชกาลที่ 1 หรือมาสร้างเพิ่มในสมัยรัชกาลที่ 3 เนื่องจากเป็นพระราชนิยมอย่างหนึ่ง (ภาพที่ 31)

ลักษณะโดยรวมของเจดีย์ทรงปราสาทที่วัดพระเชตุพนฯ เหมือนกับเจดีย์ทรงปราสาทที่สร้างขึ้นโดยทั่วไปในสมัยรัชกาลที่ 3 แต่มีลักษณะที่แตกต่างคือ องค์ปราสาทยังรักษารูปแบบของอยุธยาอยู่อย่างมาก ส่วนฐานเชิงยังเป็นฐานสี่เหลี่ยมเพิ่มมุม ไม่ใช่ฐานในผังแปดเหลี่ยมที่เจาะช่องซุ้มเป็นวงโค้งเหมือนวัดอื่น จึงทำให้เชื่อว่าอาจมีมาแล้วตั้งแต่รัชกาลที่ 1 หรือสร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 ในยุคต้นรัชกาล

พระพุทธเทวปฏิมากร ประธานในพระอุโบสถ

ภาพที่ 32 พระพุทธเทวปฏิมากร

เดิมเป็นพระพุทธรูปประธานวัดศาลาสีหน้า (ปัจจุบันคือ วัดคูหาสวรรค์) พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญมาประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนฯ (ภาพที่ 32)

พระพุทธเทวปฏิมากร เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ประทับนั่งขัดสมาธิราบ หล่อด้วยสำริด มีลักษณะพุทธศิลปะแบบอยุธยา พระพักตร์ค่อนข้างเคร่งขรึม ต่างจากงานศิลปะในสมัยรัตนโกสินทร์ที่ดูอ่อนเยาว์กว่า ขมวดพระเกศาเล็ก พระรัศมีเป็นเปลวสูง

ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์โดยการรื้อฐาน
ก่อเป็นฐาน 3 ชั้น ชั้นบนคงแบบเดิม ชั้นที่ 2 ประดิษฐาน
พระอัครสาวกของเดิม 2 องค์ และชั้นที่ 3 ประดิษฐานพระอรหันต์
8 องค์ ที่ได้หล่อขึ้นใหม่ ในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้โปรดเกล้าฯ
ให้อัญเชิญพระบรมอัฐิของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
มาบรรจุไว้ในพุทธอาสน์พระพุทธรูปปฏิมากร

ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ภายหลังจากการบรมราชาภิเษก ได้มีการเสด็จพระราชดำเนินทรง
นมัสการพระพุทธรูปปฏิมากร ก่อนจะเสด็จสู่พระบรมมหาราชวัง
ซึ่งถือเป็นประเพณีปฏิบัติสืบมา⁴⁰

จิตรกรรมในพระอุโบสถ

ภาพที่ 33 จิตรกรรมในพระอุโบสถ

⁴⁰ กรมศิลปากร, พระพุทธรูปสำคัญ (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2543), 134.

เมื่อครั้งรัชกาลที่ 1 ภาพจิตรกรรมในพระอุโบสถเขียนเรื่อง ทศชาติ พุทธประวัติตอนทรมานพญามหาชมพู และเทพชุมนุม ต่อมาในรัชกาลที่ 3 ได้โปรดเกล้าฯ ให้เขียนเรื่องใหม่แทนภาพเดิม ทั้งหมด คือ ผนังระหว่างช่องหน้าต่างเขียนเรื่องพระสาวกเอตทัคคะ 41 เรื่อง มีจารึกศิลาบอกเรื่องไว้ทั้งหมด ส่วนผนังเหนือช่องหน้าต่างเขียนเรื่อง อมิ่งคชาตก (มโหสถชาตก) (ภาพที่ 34) ส่วนที่ คอสองเขียนเรื่องสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกาและสวรรค์ชั้นอื่นๆ⁴¹

ภาพที่ 34 จิตรกรรมที่ผนังเหนือหน้าต่างเขียนเรื่อง มโหสถชาตก

ภาพจิตรกรรมดังกล่าวนี้เป็นพระราชศรัทธาของรัชกาลที่ 3 ที่มีพระประสงค์ให้ความรู้แพร่หลายในวงกว้าง และยังได้สะท้อนฉากชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน บ้านเรือน ในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี อันแสดงให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนแนวความคิดจาก ปรัมปราคติมาสู่ความเหมือนจริงมากยิ่งขึ้น⁴²

⁴¹ ดูใน สันติ เล็กสุขุม, ข้อมูลกับมุมมอง: ศิลปะรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2548), 93.

⁴² เรื่องเดียวกัน, 93-94.

ศิลปกรรมที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของพระอุโบสถคือ ภาพสลักหินอ่อนเรื่องรามเกียรติ์ รอบพาไล อาจมีที่มาจากกระเบื้องคด วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ส่วนหนึ่งอาจเป็นการเสริมบุญญาธิการของพระมหากษัตริย์ อีกส่วนหนึ่งน่าจะเป็นวรรณกรรมที่สื่อถึงการสั่งสอนให้กระทำความดี (ภาพที่ 35)

ภาพที่ 35 ภาพสลักหินรอบพระอุโบสถ เรื่องรามเกียรติ์

พระพุทธรูปสำคัญในวิหารทิศและพระระเบียงคด

พระพุทธรูปโลกนาถ

พระพุทธรูปโลกนาถ แต่เดิมมีพระนามว่า พระพุทธรูปโลกนาถ ศาสตราจารย์ ประดิษฐานในพระวิหารด้านทิศตะวันออกมุขหลัง แต่เดิมประดิษฐานอยู่ที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ พระนครศรีอยุธยา⁴³ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญ

⁴³ กรมศิลปากร, พระพุทธรูปสำคัญ, 233.

มาประดิษฐานยังวัดพระเชตุพนฯ และบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่
(ภาพที่ 36)

พระพุทธโลกนาถ เป็นพระพุทธรูปปางประทานอภัยห้าม
พระแก่นจันทน์ มีลักษณะพระพักตร์แบบศิลปะอยุธยา ครองจีวร
เบี่ยงล่างเป็นริ้วแบบธรรมชาติ อาจเป็นอิทธิพลศิลปะจีน
คงเป็นงานซ่อมแซมใหม่ในภายหลัง อาจเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1
เพราะมีการสร้างพระพุทธรูปที่ครองจีวรแบบเหมือนจริงปรากฏ
บ้างแล้ว ในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้พระราชทานนามพระพุทธรูปองค์นี้
ใหม่ว่า พระพุทธโลกนาถ ราชมหาสมบัตินรงค์ องค์อนันตญาณ
สัพพัญญู สยมภูพุทธบพิตร

ภาพที่ 36 พระพุทธโลกนาถ

พระพุทธปาเลไลยก์

พระพุทธปาเลไลยก์ ตามประวัติกล่าวว่ารชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น เป็นพระประธานประจำพระวิหารทิศเหนือ พระนามว่า “พระพุทธปาเลไลยก์” (ภาพที่ 37) พร้อมรูปช่างถวายคนทีน้ำ และลิงถวายรวงผึ้ง ดังปรากฏในแผ่นศิลาจารึกว่า

ภาพที่ 37 พระพุทธปาเลไลยก์ พระประธานในวิหารทิศเหนือ มุขหน้า

๑ ไพบารอูตรด้านพระ	ปาลี ไลยนา
เนานั่งเนนศิขรี	บาทห้อย
กฤษชเรชิตกฤษชี่	ธาเรศ แลฤ
รูปหนึ่งพานรร้อย	เท็ดผึ้งรวงถวายฯ

ต่อมาพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถวายพระนามพระพุทธรูปใหม่ว่า “พระพุทธรูปาลีไลย ภริตีไตรวิเวกเอกจาริกสมาจาร วิวุติญาบพิตร”⁴⁴

ลักษณะพระพุทธรูปปาเลไลยก์ กล่าวได้ว่าเป็นรูปแบบของสมัยรัชกาลที่ 1 ได้อย่างแท้จริง เหมือนกับกลุ่มพระพุทธรูปที่บูรณะใหม่โดยการลอกทับของเดิมที่ระเบียงคต วัดพระเชตุพนฯ กล่าวคือพระพุทธรูปมีพระพักตร์ ที่ค่อนข้างกลมแป้น พระพักตร์นึ่ง โดยรวมแล้วมีลักษณะใกล้เคียงกับพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่เรียกว่า “พระพักตร์อย่างหุ่น” แต่มีส่วนแตกต่างอยู่บ้างเล็กน้อย เช่น ลักษณะของพระโอษฐ์ในสมัยรัชกาลที่ 1 ไม่เล็กอย่างสมัยรัชกาลที่ 3 ยังแสดงอาการยิ้มสรวลที่มุมพระโอษฐ์ กลางพระโอษฐ์หยักและปลายพระโอษฐ์ตวัดขึ้น ส่วนลักษณะอื่นๆ ที่แสดงถึงลักษณะเฉพาะของพระพุทธรูปในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่างแท้จริงคือ (มีรูปแบบเดียวกันระหว่างรัชกาลที่ 1-3) คือ ขมวดพระเกศาเล็ก พระรัศมีเป็นเปลวค่อนข้างใหญ่ พระขนงเป็นสันยกขึ้นและเป็นแผ่นป้ายเล็กน้อย พระเนตรหรือลงต่า ไม่เรียวยาวและตวัดแบบสุโขทัย ส่วนพระวรกายเพรียวบาง สันขาภิเป็นแผ่นใหญ่ยาวลงมาจรดพระนาภี ส่วนปลายแยกเป็น 2 ชายเป็นผ้าซ้อนและปลายม้วนเข้าหากัน มีริ้วผ้ามาซ้อนทับด้านบนอีกชั้นหนึ่ง สันขาภิอยู่กึ่งกลางพระวรกายอันเป็นลักษณะเฉพาะอย่างหนึ่งของสมัย

⁴⁴ พระครูปลัดสัมพิพัฒน์พรหมจริยาจารย์ (บุญ), *ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ วัดพระเชตุพน* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2544), 21.

รัตนโกสินทร์ที่แตกต่างจากพระพุทธรูปสมัยอื่นๆ และลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การทำนวิพระหัตถ์ทั้ง 4 ยาวเสมอกัน

พระพุทธรชินราช (พระพุทธรชินราชวโรวาทธรรมจักรฯ)
และพระชินศรี (พระพุทธรชินสีห์มุนีนาคฯ)

ภาพที่ 38 พระพุทธรชินราช
วโรวาทธรรมจักรฯ

ภาพที่ 39 พระพุทธรชินสีห์มุนีนาคฯ

พระพุทธชินราช (พระพุทธชินราชวโรวาทธรรมจักรฯ) ประดิษฐานในพระวิหารด้านใต้ มุขหน้า (ภาพที่ 38) และพระชินศรี (พระพุทธชินสีห์มุนีนาถฯ) ประดิษฐานในพระวิหารด้านตะวันตก มุขหน้า (ภาพที่ 39) พระพุทธรูปทั้ง 2 องค์นี้ มีขนาดเท่าๆ กัน และมีขนาดเท่ากับพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ และพระศรีศาสดา คือ ขนาดหน้าตัก กว้าง 2.70 เมตร ตามประวัติกล่าวไว้เหมือนกันว่า ได้มีการอัญเชิญพระพุทธรูปทั้ง 2 องค์นี้มาจากวัดร้างแห่งหนึ่งในเมืองสุโขทัย ตั้งแต่เมื่อครั้งรัชกาลที่ 1⁴⁵

พระพุทธรูปทั้ง 2 องค์ มีที่มาของชื่อเรียกปรากฏเพียงในเอกสารสมัยรัชกาลที่ 1 จัดเป็นพระพุทธรูปในหมวดใหญ่สมัยสุโขทัย ในส่วนนี้ว่าพระหัตถ์อาจจะมาแปลงขึ้นใหม่ให้ยาวเสมอกันในสมัยรัตนโกสินทร์ เนื่องจากเป็นรูปแบบที่นิยมในสมัยดังกล่าว และไม่น่าจะอยู่ในหมวดพระพุทธชินราชได้ เพราะมีรูปแบบและที่มาต่างกัน

พระพุทธรูปรอบพระระเบียงคด

ในสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นช่วงฟื้นฟูประเทศชาติหลังจากที่เสียกรุงศรีอยุธยาแก่ข้าศึก พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระพุทธรูปจากเมืองต่างๆ ดังปรากฏในเอกสาร เช่น สุโขทัย สวรรคโลก (ศรีสัชนาลัย) พระนครศรีอยุธยา ฯลฯ เป็นจำนวนถึง 1,248 องค์⁴⁶ มาประดิษฐานรวมไว้ในพระระเบียงคดวัด

⁴⁵ อ้างจาก กรมศิลปากร, พระพุทธรูปสำคัญ, 110 และ 116.

⁴⁶ นิยะดา เหล่าสุนทร, บรรณาธิการ, ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, 53.

พระเชตุพนฯ นี้ ส่วนหนึ่งมีการปั้นปูนเพิ่มเติมให้ได้ขนาดที่เท่าเทียมกัน ทำให้เกิดเป็นรูปแบบใหม่ของพระพุทธรูปในสมัยรัชกาลที่ 1 พระพุทธรูปที่เหลือ ได้อัญเชิญไปประดิษฐานตามวัดต่างๆ ที่มี

ภาพที่ 40 พระพุทธรูปปางมารวิชัย
ระเบียงคด

ภาพที่ 41 พระพุทธรูปปางมารวิชัย
ระเบียงคด

การสร้างหรือบูรณะใหม่ในกรุงเทพฯ (ภาพที่ 40-41)

พระวิหารพระพุทธไสยาสน์

สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นสถาปัตยกรรมแบบประเพณีนิยมที่ปรากฏควบคู่กับอาคารแบบพระราชนิยมในรัชสมัยนี้ อย่างไรก็ตามแม้ว่าอาคารแบบประเพณีนิยมยังมีการสร้างอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 3 แต่อาจสังเกตได้ว่ารูปแบบและโครงสร้างก็มีความแตกต่างจากแบบประเพณีนิยมเดิม และมีลักษณะร่วมในรัชสมัยของพระองค์เกิดขึ้น เช่น อาคารมีขนาดใหญ่ หน้าบันส่วน

หนึ่งเป็นแบบก่ออิฐถือปูน และที่สำคัญคือการมีเสาพาไลแห่ง
สี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ อันเป็นตัวรองรับน้ำหนักที่สำคัญ และเป็นส่วน
หนึ่งที่ทำให้มีการสร้างอาคารขนาดใหญ่ ทั้งกว้างและสูง และม
ความมั่นคงแข็งแรง ลักษณะที่ยังรักษาแบบประเพณีนิยม ได้แก่
ส่วนหลังคาที่เป็นเครื่องไม้มุงกระเบื้อง มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์
และหน้าบันเป็นลายดอกไม้ เป็นลักษณะที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่
3 ของกลุ่มอาคารที่ยังรักษาแบบประเพณีนิยม (ภาพที่ 42-43)

ภาพที่ 42 วิหาร
พระพุทธรูปไสยาสน์

ภาพที่ 43 หน้าบัน วิหารพระพุทธรูปไสยาสน์

พระวิหารแห่งนี้แล้วเสร็จบริบูรณ์ในรัชกาลต่อมา คือ
รัชกาลที่ 4 และพระองค์ทรงเป็นผู้พระราชทานนามวัดนี้ตั้งที่
ปรากฏในปัจจุบันคือ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

พระพุทธรูปไสยาสน์

ประดิษฐานอยู่ในพระวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์ เป็น
พระพุทธรูปขนาดใหญ่มาก รัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อ

ปี พ.ศ. 2374⁴⁷ โดยกรมหมื่นภูมินทรภักดี (พระองค์เจ้าลาดาวลัย) สร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ขึ้นก่อน แล้วจึงสร้างพระวิหารภายหลัง องค์พระพุทธรูปไสยาสน์ก่ออิฐถือปูนลงรักปิดทอง พระบาทประดับมุก ภาพมงคล 108 ตรงกลางเป็นรูปกงจักรตามตำรามหาบุรุษลักษณะ นับเป็นพระพุทธรูปไสยาสน์ที่งดงามที่สุดในประเทศไทย (ภาพที่ 44)

ภาพที่ 44 พระพุทธรูปไสยาสน์

วัตถุประสงค์หลักที่ทรงสถาปนาพระพุทธรูปองค์นี้คือ ต้องการให้มีพระพุทธรูปปฏิมากรใหญ่ ที่ยังมีได้มีในพระมหานครนี้ เพื่อเป็นที่สักการบูชาแก่เทพยดา มนุษย์ สรรพสัตว์ทั้งปวงทั่วสากล

⁴⁷ ดูใน จดหมายเหตุ ร. 3, เล่ม 1, จ.ศ.1192 เลขที่ 32. "สำเนาพระราชดำริว่า ด้วยการทรงสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์วัดพระเชตุพน เลขที่ 32 ชนิดสมุดไทยดำ จ.ศ. 1193, หอสมุดแห่งชาติ, 1-5.

โลกธาตุ และเพื่อเป็นมหากุศลเจริณฺพระเกียรติยศของพระองค์ให้ปรากฏไปตราบเท่ากัลปาวสาน

พระพุทธรูปที่สถาปนาขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ปรากฏหลักฐานที่สำคัญ 2 องค์คือ พระพุทธรูปประดิษฐานในพระวิหารวัดราชโอรสารามฯ และประดิษฐานในพระวิหารพระนอนวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ พระพุทธรูปทั้ง 2 องค์มีลักษณะที่เหมือนกัน อันเป็นรูปแบบเฉพาะของพระพุทธรูปที่สถาปนาขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 กล่าวคือ พระวรกายเพรียวบาง พระพักตร์ค่อนข้างกลมกึ่งรูปไข่ ขมวดพระเกศาเล็ก พระรัศมีเป็นเปลว พระขนงโค้งเส้นขอบเปลือกพระเนตรพระขนงป้ายเป็นแผ่นเช่นเดียวกับพระพุทธรูปอยุธยาตอนปลาย พระเนตรเปิดและมองตรง พระนาสิกค่อนข้างเล็กและโด่ง พระโอษฐ์เล็ก ยิ้มพระสรวลเล็กน้อย เส้นพระโอษฐ์โค้งเล็กน้อยเกือบเป็นเส้นตรง แตกต่างจากพระโอษฐ์พระพุทธรูปอยุธยาหรือสุโขทัยที่นิยมเป็นคลื่น ลักษณะพระโอษฐ์เล็กและยิ้มเพียงเล็กน้อยนี้เองที่กล่าวกันว่า ทำให้สี่พระพักตร์เป็นลักษณะแบบที่เรียกว่า "อย่างหุ่น" คือมีลักษณะคล้ายกับหุ่นละคร อันเป็นลักษณะเฉพาะของพระพุทธรูปในสมัยรัชกาลที่ 3

จิตรกรรมฝาผนังที่พระวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์

พระวิหารพระพุทธรูปไสยาสน์มีภาพจิตรกรรมและจารึกเรื่องมหาวงศ์ (พงศาวดารลังกาทวีป) อยู่ด้านบนเหนือหน้าต่างขึ้นไป จิตรกรรมเขียนขึ้นในรัชกาลที่ 3 ปรากฏในจดหมายเหตุพร้อมการ

สร้างวิหาร และกำหนดเรื่องที่จะเขียนด้วย นับเป็นหลักฐานสำคัญในงานจิตรกรรม เพราะก่อนหน้านั้นไม่เคยมีเอกสารระบุไว้เลย

ผนังระหว่างช่องหน้าต่างเขียนเรื่องพระสาวิกาเอตทัคคะ (ภิกษุณี) 13 องค์ อุบาสกเอตทัคคะ 10 ท่าน และอุบาสิกาเอตทัคคะ 10 ท่าน (ภาพที่ 45) เป็นงานจิตรกรรมเช่นเดียวกับที่ปรากฏในพระอุโบสถ โดยเฉพาะเรื่องประวัติสาวิกา ถือเป็นเรื่องปรัมปราคติแนวใหม่ และการเสนอภาพในลักษณะสมจริงมากกว่าในสมัยก่อน บางเรื่องเขียนขึ้นเพื่อแสดงอาการสะเทือนอารมณ์ด้วย อันเป็นงานศิลปะที่ไม่เคยมีมาก่อนรัชกาลที่ 3⁴⁸

ภาพที่ 45 จิตรกรรม เขียนเรื่อง พระสาวิกาเอตทัคคะ
อุบาสกเอตทัคคะ และอุบาสิกาเอตทัคคะ

ลักษณะทางศิลปกรรมและการประดับกระจกเกรียบพระ
พุทธไสยาสน์ สู่แนวทางการบูรณะและอนุรักษ์กระจกเกรียบ

⁴⁸ สันติ เล็กสุขุม, มุมมองศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์, 95.

การสถาปนาพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ มีเอกสารสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 3 คือ จดหมายเหตุ ร. 3 เล่มที่ 1 จ.ศ. 1192 เลขที่ 32 ปรากฏหลักฐานงานช่างหลวงที่เกี่ยวข้องกับเทคนิคงานปูนปั้นประดับแนวกระจกเกரியบ ลงรักปิดทองว่า “...ที่ถ่านพระพุทธไสยาสน์นั้นปั้นเป็นบัวกลุ่ม พื้นแฉวงประดับกระจกลงรักปิดทอง บนพื้นถ่านพระดาชศิลาเปลวลายสอง จำหลักเป็นดอกไม้รายทับ เชิงถ่านประกอบบลีลา ลายจำหลักเป็นลายฝรั่งปิดทอง.....”

สำหรับลายปูนปั้นที่พระเชนย (ภาพที่ 46) เป็นทรงสี่เหลี่ยมประดับลวดลายดอกไม้ปูนปั้นปิดทอง โดยลวดลายประดับได้แรงบันดาลใจผสมผสานอิทธิพลศิลปะจีนและศิลปะตะวันตก (ลายเทศ) โดยมีลายดอกไม้กลมลักษณะคล้ายดอกพุดตานเป็นลายประธานในกรอบสี่เหลี่ยม แล้วล้อมด้วยลวดลายพรรณพฤกษาอย่างเทศ ลงรักปิดทองประดับด้วยกระจกเกரியบสีต่างๆ ซึ่งเทคนิคงานช่างปิดทองประดับกระจก หรือ “ปิดทองแกมแก้ว” เช่นนี้เรียกว่า “ลายกุดั่น” ทั้งนี้ การผูกลายดอกพุดตานในงานศิลปกรรมในสมัยรัชกาลที่ 3 มีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ ลวดลายประธานเป็นดอกพุดตานขนาดใหญ่ที่มีกลีบนอกของดอกบานออก ที่พัฒนามาจากดอกโบตั๋นของจีน ประกอบกับใบที่มีปลายแหลมอย่างทรงใบเทศ ⁴⁹

⁴⁹ พระทวารภินิมิต, สมุดตำราลายไทย (กรุงเทพฯ : องค์การการค้าของคุรุสภา, 2546), 24.

สำหรับส่วนอื่นๆ ก็เน้นตามอย่าง “อิทธิพลจีนและ ตะวันตก” เกือบทุกส่วนไม่ว่าจะเป็นหน้าบรรพ ซึ่งใช้เทคนิควิธีปิดทองประดับกระจกเป็นลวดลาย “ดอกพุดตานก้านแย่ง” จาก การศึกษากลุ่มอาคารแบบผสมระหว่างแบบประเพณีนิยมกับแบบ พระราชนิยมในสมัยรัชกาลที่ 3 ส่วนใหญ่จะเห็นได้จากงานช่าง ประดับหน้าบรรพเป็นลายพรรณพฤกษา ลายดอกไม้ ใบไม้ จำพวก ดอกโบตั๋นหรือลายก้านแย่ง⁵⁰ ที่มีการลงรักปิดทองประดับกระจกสี เช่น หน้าบรรพของวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมล- มังคลาราม

จากข้อมูลข้างต้นแสดงให้เห็นถึงศิลปะอย่างพระราชนิยม ในรัชกาลที่ 3 ปรากฏงานศิลปกรรมกระจกเกี่ยวกับประดับพระชนย พระพุทธไสยาสน์ และส่วนอื่นๆ วัดพระเชตุพน ที่ได้เน้นตามอย่าง อิทธิพลจีนและตะวันตกที่ ช่างไทยนำมาปรุงแต่ง ตามแนว พระราชดำริในการสร้างงานศิลปกรรมและแนวการออกแบบงาน ช่างไทยในสมัยนั้น

⁵⁰ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, งานช่างสมัยพระนั่งเกล้า (กรุงเทพฯ : มติชน, 2551),

ภาพที่ 46 ลวดลายดอกไม้ปูนปั้นปิดทอง ผลมผลงานอิทธิพลศิลปะจีน
และศิลปะตะวันตก (ลายเทศ)

การศึกษาเปรียบเทียบกระจกเงาที่ประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่ กับกระจกเงาของเก่า

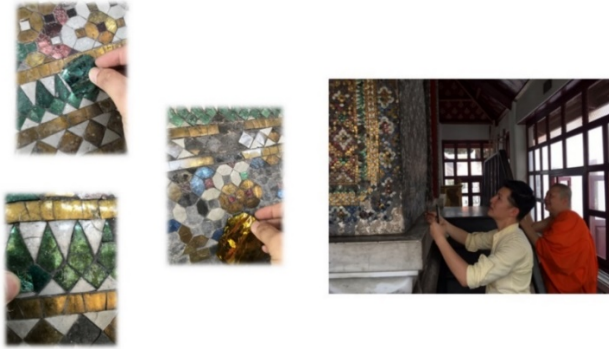
กระจกเงาที่กล่าวถึงนั้น เลิกผลิตไปนานมากแล้ว
วิธีการหุงก็สาบสูญจากการถ่ายทอดองค์ความรู้ดังกล่าว ดังนั้นจึงใช้
การศึกษาด้วยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ เพื่อเชื่อมโยง
ความสัมพันธ์ จากหลักฐานร่องรอยกระจกเงาที่สร้างขึ้นในอดีต

ขั้นตอนเริ่มจาก การสำรวจ การเก็บตัวอย่าง และ
การศึกษารูปแบบทางศิลปกรรม หลังจากนั้นนำตัวอย่างที่ผ่าน
การศึกษามาวิเคราะห์องค์ประกอบทางเคมี เพื่อประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่

แล้วเปรียบเทียบกระจกเกรียบที่ประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่กับกระจก
 เกรียบของเก่า พบว่าลักษณะทางกายภาพด้านเนื้อและสีของ
 กระจกเกรียบมีความใกล้เคียงกลมกลืนกันมาก สามารถนำไปใช้
 เป็นวัสดุทดแทนในการบูรณะและอนุรักษ์ได้เป็นอย่างดี โดยคง
 คุณค่าทางด้านวัสดุศาสตร์ (ภาพที่ 47) ทั้งนี้ ยังสามารถขยายผลนำ
 กระจกเกรียบที่ประดิษฐ์ขึ้นโดยใช้สูตรเคมีของกระจกเกรียบ
 ประดับลายปูนปั้นประดับพระเขนย พระพุทธไสยาสน์ มาใช้บูรณะ
 งานประณีตศิลป์สมัยต้นรัตนโกสินทร์ภายในวัดแห่งนี้ เช่น เติบ
 ตะลุ่มประดับกระจกเกรียบ รวมทั้งงานสถาปัตยกรรม เช่น การ
 ประดับกระจกเกรียบผนังหอพระไตรปิฎก วัดพระเชตุพน-วิมลมัง
 คลาราม (ภาพที่ 48)

ภาพที่ 47 การสำรวจและเก็บตัวอย่างกระจกเกรียบประดับลวดลายปูนปั้นพระเขนย
 พระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ภาพที่ 48 การประดับกระจกกรวยบนผนังหอพระไตรปิฎก
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ภาพที่ 49 พระมหาเจดีย์
ประจำรัชกาลที่ 1-4

เจดีย์สี่รัชกาล (เจดีย์ประจำ รัชกาลที่ 1-4)

เป็นเจดีย์ทรงเครื่อง
3 องค์ ได้แก่ เจดีย์ศรีสรรเพชญ-
ดาญาณ ซึ่งสร้างขึ้นในรัชกาลที่ 1
เจดีย์ประจำรัชกาลที่ 2 และ 3
สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 และ
เจดีย์ประจำรัชกาลที่ 4 เป็นเจดีย์
เพิ่มมุมไม้สิบสอง (ภาพที่ 49)
สร้างสมัยรัชกาลที่ 4

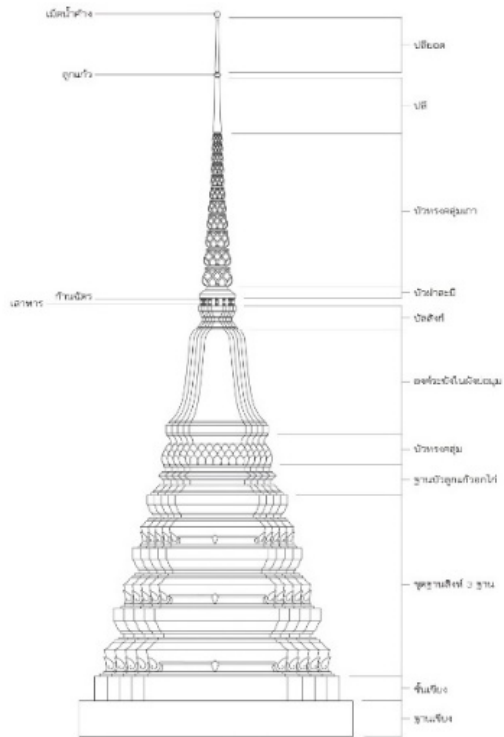
รูปแบบของเจดีย์ทรงเครื่อง

ส่วนฐาน ประกอบด้วยชุดฐานสิงห์ 3 ฐาน ฐานล่างสุดไปจนถึงองค์ระฆังอยู่ในผังย่อมุมไม้ 20 มุมทุกมุมมีขนาดเท่ากัน

ส่วนกลาง คือส่วนองค์ระฆัง เป็นทรงระฆังในผังย่อมุมไม้ 20 มีบัวทรงกลุ่มรองรับองค์ระฆัง ในสมัยรัตนโกสินทร์มีความแตกต่างจากสมัยอยุธยาตอนปลายคือ บัวทรงกลุ่มในสมัยรัตนโกสินทร์ส่วนใหญ่จะอยู่ในผังเหลี่ยมย่อมุม ในขณะที่บัวทรงกลุ่มในศิลปะอยุธยาตอนปลายจะอยู่ในผังกลมเสมอ⁵¹

ส่วนยอด เป็นบัวทรงกลุ่มเถา อันถือเป็นลักษณะเฉพาะของเจดีย์ในกลุ่มนี้ ที่พัฒนามาจากปล้องไฉน ต่อยอดด้วยปลีและปลียอด เจดีย์ทรงเครื่องเป็นเจดีย์ที่มีพัฒนาการมาจากเจดีย์เพิ่มมุม โดยเพิ่มส่วนสำคัญ 2-3 ส่วนได้แก่ บัวทรงกลุ่มรองรับองค์ระฆัง และส่วนยอดที่เป็นบัวทรงกลุ่มเถา เจดีย์ประเภทนี้เป็นรูปแบบเจดีย์ที่น่าจะเกิดขึ้นในสมัยอยุธยาตอนกลางและได้รับความนิยมอย่างมากในสมัยตอนปลาย สืบต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1-3 (ภาพที่ 50)

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, 32.

ภาพที่ 50 ลายเส้น เจดีย์ทรงเครื่อง

เจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณ

ภาพที่ 51 เจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณ
เจดีย์ประจำรัชกาลที่ 1

เจดีย์ประเภท
ทรงเครื่อง พระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรง
โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น เพื่อ
บรรจุ พระพุทธรูป
พระศรีสรรเพชญ์ไว้ใน
พระราชทานนามเจดีย์ว่า
เจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณ
และถือเป็นเจดีย์ประจำ
พระองค์ (ภาพที่ 51)

เจดีย์ทรงเครื่องประจำพระองค์รัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงบูรณะ
วัดพระเชตุพนฯ ในปี พ.ศ. 2377 ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้
พระยาศรีพิพัฒน์กับพระยาเพชรพิไชย เป็นผู้บูรณะ สิ่งสำคัญที่ทรง
บูรณะ ได้แก่ พระอุโบสถและพระเจดีย์เก่า โดยเฉพาะพระเจดีย์ที่
รัชกาลที่ 1 ทรงสถาปนา (สูง 20 วา 2 ศอก) พระองค์ได้กรุ
กระเบื้องเคลือบสีเขียว พระราชทานนามตามนามของพระพุทธรูป
ว่า "มหาเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณ" และทรงสร้างพระเจดีย์ขึ้นใหม่
อีก 2 องค์ทางด้านเหนือ เคลือบด้วยกระเบื้องสีขาว พระราชทาน
นามว่า "พระมหาเจดีย์ดิลกธรรมกรนิธาน" หรือ "พระมหาเจดีย์

ดิลกธรรมนิทาน" สร้างอุทิศถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย องค์ด้านทิศใต้ประดับด้วยกระเบื้องสีทอง สร้างขึ้นสำหรับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นส่วนในพระองค์พระราชทานชื่อ "พระมหาเจดีย์มณีปัทตปริกขาร"⁵² (ภาพที่ 52-53)

ภาพที่ 52 เจดีย์ประจำรัชกาลที่ 2
(เจดีย์ทรงเครื่อง)

ภาพที่ 53 เจดีย์ประจำรัชกาลที่ 3
(เจดีย์ทรงเครื่อง)

⁵² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ชำ บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, เล่ม 1 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), 164-165.

มหาเจดีย์ประจำรัชกาลที่ 4

ภาพที่ 54 เจดีย์ประจำรัชกาลที่ 4
(เจดีย์เพิ่มมม)

ครั้นถึงรัชกาลที่ 4 ทรงสร้างพระมหาเจดีย์ ซึ่งถ่ายแบบจากพระเจดีย์ศรีสุริโยทัย⁵³ แต่ไม่ได้พระราชทานนามไว้ ภายหลังเรียกกันว่า เจดีย์ประจำรัชกาลที่ 4 หรือพระเจดีย์แบบศรีสุริโยทัย

เจดีย์ประจำรัชกาลที่ 4 นี้ มีลักษณะที่ต่างจากเจดีย์ทั้ง 3 องค์ ที่สร้างขึ้นก่อนเล็กน้อยเพราะเป็นเจดีย์เพิ่มมม หรือย่อมุม

ไม่สิบสอง ไม่ใช่เจดีย์ทรงเครื่อง ตามประวัติกล่าวว่าถ่ายแบบมาจากเจดีย์ศรีสุริโยทัย ซึ่งต่างจากพระราชนิยมของรัชกาลที่ 4 ที่นิยมสร้างเจดีย์ทรงระฆังกลม ทั้งนี้ คงเป็นเพราะความเหมาะสมกลมกลืนทางด้านรูปแบบ ซึ่งมีพระมหาเจดีย์เหลี่ยมทั้ง 3 องค์ อยู่ก่อนและล้วนเป็นพระเจดีย์ทรงเครื่อง ซึ่งเป็นพระเจดีย์เหลี่ยม (ภาพที่ 54)

⁵³ จดหมายเหตฺรับสั่งในรัชกาลที่ 4 เรียกชื่อเจดีย์ที่ให้ไปถ่ายแบบมาว่า “เจดีย์วัดสวนหลวงสวรรงค์” สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ตำนานพุทธเจดีย์, กรุงเทพฯ ๑ 2545, 257. จนถึงรัชกาล ที่ 6 คราวเสด็จมาที่วัดสวนหลวงสวรรงค์ โปรดให้เรียก “เจดีย์ศรีสุริโยทัย” ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 37 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 63) เรื่องกรุงเก่า (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2512), 200.

พระมณฑปหอไตร

ภาพที่ 55 พระมณฑปหอไตร

พระมณฑปหอธรรม (ภาพที่ 55) หรือพระมณฑปหอไตร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม สร้างขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาขึ้นใหม่ทั้งหมด แทนหอธรรมเก่าซึ่งสร้างมาตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 1 ที่ได้ชำรุดทรุดโทรมลง โดยมีพระราชประสงค์เพื่อทดแทนคุณพระอัยกา ดังความจากโคลงด้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนจากพระนิพนธ์กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส⁵⁴ รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของ

⁵⁴ นิยะดา เหล่าสุนทร, บรรณาธิการ, *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*, 334.

พระมณฑปหอไตรเป็นสถาปัตยกรรมเครื่องก่อตั้งอยู่บนฐานประทักษิณ พระมณฑปมีผังแบบจตุรมุข ภายในเป็นอาคารในผังรูป 8 เหลี่ยมมีประตูทางเข้าทั้ง 4 ทิศ (ภาพที่ 56) เครื่องหลังคาเป็นเครื่องก่อแบบจตุรมุขประกอบเครื่องยอดทรงมงกุฎ ซึ่งเป็นหอไตรรูปแบบพิเศษที่เป็นสถาปัตยกรรมทรงปราสาทเครื่องยอด 1 ในจำนวน 3 แห่งของกรุงเทพมหานคร มีประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบเป็นลายดอกไม้ใบไม้ประกอบกันเป็นองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม อันเป็นลักษณะที่มักปรากฏกับงานประดับตกแต่งสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 (ภาพที่ 57) ภายในมีตุ้จตุรมุขเครื่องยอดปราสาททรงมงกุฎประดิษฐานพระไตรปิฎก มีลักษณะที่คล้ายกับสถาปัตยกรรมพระมณฑปด้านนอก (ภาพที่ 58) ชุ่มหน้าต่างและชุ่มประตูเป็นทรงบรรพแถลงเครื่องยอด ประดับด้วยลายดอกพุดตานและลายใบเทศซึ่งเป็นลวดลายที่นิยมในสมัยรัชกาลที่ 3 (ภาพที่ 59)

นอกจากงานศิลปะและสถาปัตยกรรมที่ปรากฏแล้ว หลักฐานจากจารึกยังได้ให้ข้อมูลที่สำคัญถึงงานศิลปะและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเมื่อครั้งแรกสร้างอย่างละเอียด รวมทั้งกล่าวถึงนามช่างผู้สร้างไว้ว่ามีหลวงราชโยธาเทพ (หลวงราชสงคราม) และพระอภัยสุนทร เป็นช่างผู้สร้าง นายด้วงมหาเด็กลำกับการ และนายสุตรายงานรับตรวจ⁵⁵

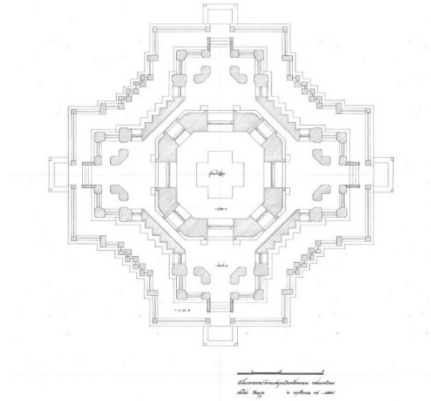
⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, 361-362.

เครื่องยอดทรงมงกุฏนับเป็นเครื่องยอดในรูปแบบพิเศษซึ่งปรากฏหลักฐานจากงานสถาปัตยกรรมในศิลปะรัตนโกสินทร์เป็นอย่างน้อย แบบแผนอันสำคัญคือส่วนของเครื่องหลังคาหรือเครื่องยอดซึ่งมีรูปแบบเป็นทรงมงกุฏ คือศิราภรณ์หรือเครื่องประดับศีรษะ จึงมีรูปแบบที่ต่างไปจากระเบียบแบบแผนของเครื่องยอดในงานสถาปัตยกรรมโดยทั่วไปซึ่งมีรูปแบบหรือองค์ประกอบที่แสดงถึงความเป็นสถาปัตยกรรมในแบบเรือนชั้นซ้อนตามแนวคิดความหมายของปราสาท แนวคิดของการนำรูปแบบมงกุฏไปใช้กับงานศิลปะในแขนงอื่นๆ อาจมีที่มาเริ่มจากพระโกศ ดังเช่นพระโกศทองใหญ่ซึ่งเป็นพระโกศที่มีฝาเป็นยอดทรงมงกุฏ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯ ให้รื้อทองที่หุ้มพระโกศกุดันมาทำพระโกศทองใหญ่ขึ้นไว้สำหรับพระบรมศพของพระองค์⁵⁶ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงสันนิษฐานถึงที่มาของแนวคิดในการนำรูปแบบของมงกุฏมาใช้กับยอดฝาทรงพระโกศว่าลอง (ประกอบโกศ) อย่างฝาทรงมงกุฏนั้น คงเกิดจากยอดโกศที่ทำทรงฝาส่งเป็นภูฏาคารขึ้น ทำให้มีความคิดเปลี่ยนแปลงเป็นทรงมงกุฏตามยศศพซึ่งจะพึงสวมมงกุฏได้ขึ้นอีก และมีใช้จะทำแต่ยอดโกศเท่านั้น ยังทำเปลี่ยนแปลงไปถึงยอดประตูและยอดมณฑปจริงๆ อีกด้วย⁵⁷ จึงเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกันทั้งรูปแบบของมงกุฏ และ

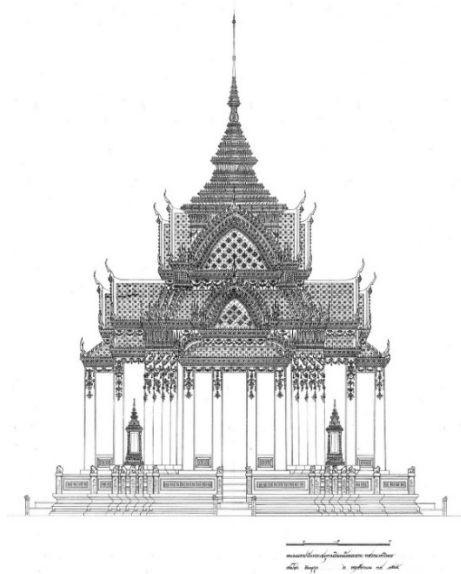
⁵⁶ กรมพระสมมตอมรินทร์ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, *ตำนานพระโกศและหีบศพบรรดาศักดิ์* (กรุงเทพฯ : สำนักพระราชวัง, 2539), 2.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, 145.

ปราสาท ที่แสดงถึงศักดิ์อันสูงของผู้ใช้อาคารหรือสิ่งทีประดิษฐาน
ในอาคารแห่งนั้นด้วย

ภาพที่ 56 ลายเส้นแสดงผังพื้นพระมณฑปหอไตร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ภาพที่ 57 ลายเส้นแสดงรูปด้านพระมณฑปหอไตร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ภาพที่ 58 ตู๋ทรงปราสาทยอดมงกุฎประดิษฐานพระไตรปิฎก
ภายในพระมณฑปหอไตร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ภาพที่ 59 ชุ่มประตูประมณฑปหอไตร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

หอไตรกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชินโรส

ประจำภูอิบตีสงฆ์ คณะเหนือ น.16

หอไตรกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชินโรสตั้งอยู่บริเวณ
ตำหนักวาสูกรี คณะเหนือ น.16 ประจำภูอิบตีสงฆ์หรือเจ้า
อาวาส (ภาพที่ 60) หอไตรหลังนี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น ดังความปรากฏในจารึกที่ระเบียง
ด้านทิศใต้ แสดงถึงผู้สร้างและพระราชปณิธานในรัชกาลที่ 3 ที่ทรง
สร้างหอไตรแห่งนี้ ความว่า

๑ หอห้องไตรพิธเบื่อง	ปรียัติ ธรรม์นา
สบสุตรวินัยบรมรรถ	มั่วตุ้
นฤเบศร์เกษมกรุงกระษัตร์	รงงสฤษติ ไว้ฤ
หวังพระญาณหยั่งรู้	ถ่องถ้วนธรรมชั้นธ ⁵⁸

นอกจากนี้ยังมีจารึกที่เก้งจิ้นหน้าตำหนักกล่าวถึงพระยา
เพ็ชรพิชัยและพระยาอร่ามรัตนมณเฑียร ผู้เป็นช่างที่ทำการ
เปลี่ยนแปลงและก่อสร้างในเขตสังฆาวาสทั้งหมดให้ต้องตาม
พระราชประสงค์ ดังความในจารึกว่า

๑ พระยาเพ็ชรพิไชเยศผู้	แผนเขียน
พระยาอร่ามรัตนมณเฑียร	เทียบแก้
เปลี่ยนแปลงแหล่งสถานเสถียร	สถิตทั่ว สงฆ์นา
แสนสนุกทุกถิ่นแท้	อิราชต้องตามประสงค์ ⁵⁹

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, 379.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, 378.

ตำแหน่งที่ตั้งและการวางผังของหอไตร ตั้งอยู่ในเขต
 สันฆาวาสทางทิศตะวันออกของตำหนักवासกรี โดยหันหน้าไปทาง
 ทิศตะวันตกเข้าหาตำหนักवासกรี ลักษณะของผังเป็นอาคารรูป
 สี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 3 ห้อง มีทางเข้าสู่ตัวอาคารที่ผนังสกัด
 ทางด้านทิศตะวันตก กึ่งกลางแต่ละห้องเสาและผนังสกัดด้านทิศ
 ตะวันออกมีช่องหน้าต่าง มีระเบียงโดยรอบมีทางขึ้นสู่ระเบียงที่ด้าน
 สกัดทิศตะวันออกตะวันตก ลักษณะพิเศษของการวางผังที่ต่างไป
 จากแบบแผนของหอไตรเครื่องไม้แบบดั้งเดิมคือตัวอาคารไม่ได้
 ตั้งอยู่กลางสระน้ำ และไม่ใช่อาคารที่ตั้งอยู่โดยลำพังเป็นอาคารโดด
 แต่มีแนวกำแพงหรือรั้วซึกเชื่อมต่อเข้ากับอาคารอื่นๆ โดยเป็นส่วน
 หนึ่งของกลุ่มอาคารในผัง ลักษณะเช่นนี้เป็นแบบแผนของการจัด
 กลุ่มอาคารเรือนพักอาศัยแบบไทยประเพณีที่มีมาแล้วตั้งแต่อดีต
 เช่นเรือนไทยเครื่องสับหรือเครื่องไม้ที่มีส่วนของชาน หรือรั้วชาน
 เชื่อมต่อและสร้างพื้นที่ปิดล้อมภายในหมู่เรือน (ภาพที่ 61)

หอไตรเป็นสถาปัตยกรรมเครื่องลำยอง เครื่องก่อแบบไทย
 ประเพณี แสดงฐานานุศักดิ์ที่สูงกว่าอาคารใดๆ ในเขตสันฆาวาส ตัว
 อาคารยกพื้นสูงประกอบด้วยระเบียงโดยรอบ ผนังกระเบื้องเครื่อง
 ก่อประดับกระเบื้องปฐ มีการกรุฝากระเบื้องด้วยกระจกใสเข้ากรอบ
 ไม้ซึ่งเป็นส่วนต่อเติมในชั้นหลัง ตัวหอไตรประกอบด้วยฐานสิงห์บัว
 ลูกแก้วอกไก่ ประตูทางเข้าอยู่ทางทิศตะวันตก ที่ตำแหน่งกึ่งกลาง
 ของห้องเสาทั้งด้านข้างและด้านสกัดด้านหลังมีซุ้มหน้าต่าง ประตู
 และหน้าต่างประดับด้วยกรอบซุ้มปูนปั้นปิดทองประดับกระจกเป็น

ลายดอกพุดตานและลายใบไม้ ที่เรียกว่าลายเทศ ซึ่งเป็นรูปแบบ และลวดลายที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างศิลปะไทย ศิลปะจีน หรือศิลปะตะวันตก⁶⁰ บานประตู หน้าต่างเขียนลายรดน้ำ ผนัง ภายนอกทั้งหมดประดับด้วยกระจกสี (ภาพที่ 62) ภายใน ประดิษฐานพระไตรปิฎกในตู้ลายรดน้ำ (ภาพที่ 63)

ภาพที่ 60 หอไตรกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

⁶⁰ สันติ เล็กสุขุม, “จระนำ, จรนำ จินตนาการปราสาทจำลองของช่างไทย,” ศิลปวัฒนธรรม 17, 9 (กรกฎาคม 2539) : 154.

ภาพที่ 61 ชุมประตูละแวกกำแพงที่เชื่อมต่อหอไตรสมเด็จพระปรมาณูชิตชินโรส
และหมู่ตำหนักवासกรี

ภาพที่ 62 ชุมหน้าต่าง และงานประดับกระจุกผนังหอไตร
กรมสมเด็จพระปรมาณูชิตชินโรส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ภาพที่ 63 ภายในหอไตรกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

หนังสือ วิจัย และวิทยานิพนธ์

กรมการศาสนา. **ประวัติวัดสำคัญทางพระพุทธศาสนา ตอน 2.** กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์การศาสนา, 2525.

กรมพระสมมตอมรพันธ์ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรม

พระยานริศรานุวัดติวงศ์. **ตำนานพระโกศและหีบศพบรรดาศักดิ์.**

กรุงเทพฯ : สำนักพระราชวัง, 2539.

กรมศิลปากร. **พระพุทธรูปสำคัญ.** กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2543.

_____ . **สมุดภาพสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี,** กรุงเทพฯ :

สำนักพิมพ์กราฟิคอาร์ต, 2525.

คณะอนุกรรมการประชาสัมพันธ์และบันทึกเหตุการณ์ การปฏิสังขรณ์วัดพระ

ศรีรัตนศาสดารามและพระบรมมหาราชวัง. **วัดพระศรีรัตนศาสดา**

ราม, กรุงเทพฯ : สำนักพระราชวัง, 2525.

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) เรียบเรียง. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงตรวจชำระและทรงพระนิพนธ์

อธิบาย. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1.** พระ

นคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2478.

_____ . **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1,** กรุงเทพฯ :

กรมศิลปากร, 2545.

_____ . **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3. เล่ม 1.** พระ

นคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.

ฉวีงาม มาเจริญ. **พระแก้วมรกต.** กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2528.

นิยะดา เหล่าสุนทร. บรรณาธิการ. **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน.** กรุงเทพฯ :

อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2544.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม 37 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 63) เรื่องกรุงเก่า.

พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2512.

ประชุมหมายรับสั่ง ภาค 4 ตอนที่ 1 สมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาล

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. 1186-1203.

กรุงเทพฯ : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์

เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี สำนักเลขาธิการ

นายกรัฐมนตรี, 2536.

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์พรหมจริยาจารย์ (บุญ). ตำนานพระพุทธรูปสำคัญวัด

พระเชตุพน. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2544.

พระเทวากินิมิต. สมุดตำราลายไทย. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา,

2546.

พระยาประชาภิการจักร (แช่ม บุนนาค). พงศาวดารโยนก. กรุงเทพฯ :

คลังวิทยา, 2516.

พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่มที่ 2. กรุงเทพฯ : กรม

ศิลปากร, 2535.

หม่อมราชวงศ์แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ. สถาปัตยกรรม

พระบรมมหาราชวัง เล่ม 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพ, 2537.

หม่อมราชวงศ์แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี. พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ

(พ.ศ. 2325-2525). กรุงเทพฯ : คณะอนุกรรมการปฏิบัติ

ภารกิจโครงการวิจัย “วิวัฒนาการของศิลปวัฒนธรรมไทยในรอบ

200 ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์” จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม อักษร ก-ฮ ฉบับ

ราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2550.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. งานช่างสมัยพระนั่งเกล้า. กรุงเทพฯ : มติชน, 2551.

- _____ . “พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532.
- _____ . พระแก้วมรกต. กรุงเทพฯ : มติชน, 2546.
- สมคิด จีระทัศนกุล. **คติ สัญลักษณ์ และความหมายของ ชุ่มประตู่ – หน้าต่างไทย.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2546.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. **ตำนานพระพุทธรเจดีย์.** กรุงเทพฯ : มติชน, 2545.
- _____ . **ตำนานหอพระสมุด หอพระมณฑิยธรรม หอวชิรญาณ หอพุทธศาสนสังคหะ แล หอสมุดสำหรับพระนคร.** พระนคร : อักษรเจริญทัศน์, 2512.
- _____ . **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5.** พระนคร : คุรุสภา, 2504.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ หม่อมเจ้าหญิงฟีไลเลขา ดิศกุล. **หม่อมเจ้าหญิงฟีไลเลขา ดิศกุล.** พระนคร : วัชรินทร์การพิมพ์, 2512.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และพระยาอนุমানราชชน. **บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ เล่ม 5.** กรุงเทพฯ : บริษัทสำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2521.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. **สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. เล่ม 8.** พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2504.
- _____ . **สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. เล่ม 18.** พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2505.
- สันติ เล็กสุขุม. **ข้อมูลกับมุมมอง : ศิลปะรัตนโกสินทร์.** กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2548.
- _____ . **งานช่าง คำช่างโบราณ.** กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2553.

_____ . มุมมองศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์. งานวิจัยได้รับทุนสนับสนุนโดย คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546-2547. (เอกสารอัดสำเนา).

บทความ

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. “ความสัมพันธ์ด้านรูปแบบระหว่างพระพุทธรูปหินทราย สกุลช่างพะเยากับพระแก้วมรกต.” **เมืองโบราณ** 20, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2537), 79-81.

สันติ เล็กสุขุม. “จระนำ, จรณำ จินตนาการปราสาทจำลองของช่างไทย.”

ศิลปวัฒนธรรม 17, 9 (กรกฎาคม 2539), 153-154.

เอกสารชั้นต้น

สำเนาพระราชดำริว่าด้วยการทรงสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์วัดพระเชตุพน, จดหมายเหตุ ร. 3, เล่ม 1, จ.ศ. 1192 เลขที่ 32, ชนิดสมุดไทยดำ, หอสมุดแห่งชาติ.

เว็บไซต์

https://www.matichon.co.th/court-news/news_3807060 (เข้าถึงเมื่อ 16 มีนาคม 2566)

ภาษาอังกฤษ

Coomaraswamy, Ananda K. **Early Indian Architecture : Palaces.**

New Delhi : Munshiram Manoharlal, 1975.

Kramrisch, Stellar. **The Hindu Temple.** Calcutta : University of

Calcutta, 1946.

Kumar Acharya, Prasanna. **A Dictionary of Hindu Architecture.**

New Delhi : Oriental Book Reprint Corporation, 1981.

กลุ่มงานวิจัยและนวัตกรรม
ศูนย์กลางงานช่างแห่งแผ่นดิน
พระนครศรีอยุธยา (นเรศวร) นครสวรรค์ ราชบุรี

